

Bekend en onbemind

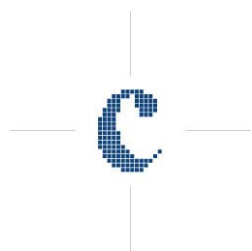
**Het beeld van Duitsland en Duitsers onder
jongeren van vijftien tot negentien jaar**

Lútsen B. Jansen

Maart 1993

Aan het onderzoek naar het Duitslandbeeld onder jongeren van vijftien tot negentien jaar werkten mee:

Rob Aspeslagh	projectcoördinatie, Nederlands Instituut voor Internationale betrekkingen 'Clingendael'
Caroline Breunese	Data-invoer, Rijksuniversiteit Leiden
Henk Dekker	Begeleiding, Rijksuniversiteit Leiden
Thea Meinema	begeleiding, EXIS Centrum voor Internationale Jongerenactiviteiten
Cas Mudde	Data-invoer, Rijksuniversiteit Leiden
Klaas Rodenburg	begeleiding, TELEAC
Margot Sedelaar	data-invoer, Rijksuniversiteit Leiden
Friso Wielenga	begeleiding, Rijksuniversiteit Utrecht en Groningen

Nederlands Instituut voor
Internationale Betrekkingen
'Clingendael'
Clingendael 7
2597 VH 's-Gravenhage
Telefoon: 070-3245384
Telefax: 070-3746669
Postbus 93080
2509 AB 's-Gravenhage
E-mail: info@clingendael.nl
Website: <http://www.clingendael.nl>

© Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Instituut *Clingendael*.

VOORWOORD

In de Bondsrepubliek Duitsland bestaat belangstelling voor het beeld dat Nederlanders van Duitsland hebben. In Nederland wordt de vraag, wat de Duitsers van òns denken, echter minder gehoord. Wij houden ons vooral bezig met het beeld, dat wij zelf van onze grote buur hebben.

Vanaf de Tweede Wereldoorlog is er vaak over de verhouding tussen Nederlanders en Duitsers geschreven. In 1992 begon er in de NRC Handelsblad een lange discussie over het Nederlands Duitslandbeeld. De opvattingen over dat beeld liepen ver uiteen, niet alleen onder de Duitse correspondenten in Nederland, maar vooral tussen de Nederlanders onderling.

Uitspraken over de aard en de intensiteit van het Duitslandbeeld onder Nederlanders berusten vaak op persoonlijke inschattingen. Empirisch onderzoek is dus noodzakelijk. Samen met het Goethe Instituut te Rotterdam en Amsterdam heeft het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' hieraan aandacht willen geven. De belangstelling ging daarbij vooral uit naar onderzoek onder de houdingen van jonge Nederlanders in de leeftijd van vijftien tot negentien jaar. Deze groep wordt de komende tijd nadrukkelijk geconfronteerd met de ontwikkelingen van Duitsland vanaf 1871 tot 1990 in verband met het eindexamen voor het vak geschiedenis.

Het voorliggende rapport is het resultaat van dit onderzoek. Het vond plaats tijdens en direct na de periode dat zich in de Bondsrepubliek Duitsland hevige spanningen manifesteerden ten opzichte van asielzoekers en skinheads. Deze tijdgebondenheid geeft ook de beperktheid van het onderzoek aan: het is een opname op een kritisch moment. Een vergelijkende herhaling over enige tijd zou de waarde van dit onderzoek kunnen vergroten.

Deze moment-opname toont aan dat er reden is voor zorg over het beeld dat Nederlandse jongeren van de Duitsers en de Bondsrepubliek Duitsland hebben. Dat kan voor de

docenten van het vak geschiedenis reden zijn voor een bezinning over de wijze waarop de kennis over de geschiedenis van Duitsland tussen 1871 en 1990 het beste overgebracht kan worden. Vanzelfsprekend zal er aandacht aan de zeer tragische bladzijden uit het Duits verleden gegeven moeten worden. Maar bovenal moet duidelijk worden gemaakt dat de huidige Bondsrepubliek Duitsland een democratie is die op samenwerking in Europa is gericht en een rechtsstaat die inbreuken op mensenrechten en manifestaties van racisme wil bestrijden vanuit de overheersende democratische opvattingen.

Aan het onderzoek hebben behalve de auteur, Lútsen Jansen, ook vele anderen een bijdrage geleverd. Zonder de voortreffelijke medewerking van de scholen en docenten zou het onderzoek niet hebben kunnen slagen. Het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' is hen allen erkentelijk voor hun inzet. EXIS Centrum voor Internationale Jongerenactiviteiten en het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs dankt Clingendael voor hun financiële bijdragen, die dit onderzoek hebben mogelijk gemaakt.

Prof.Dr.Ir. J.J.C. Voorhoeve
Directeur Clingendael

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	3
INHOUDSOPGAVE	5
1 MENINGEN OVER 'HET' NEDERLANDSE DUITSLANDBEELD	7
Eerder onderzoek naar en theorievorming over het Duitslandbeeld	11
Opzet van het onderzoek	13
<i>Begrippen en variabelen</i>	13
<i>Methode van onderzoek</i>	14
2 HET BEELD VAN DUITSLAND EN DUITSERS	17
De houding	17
<i>De sympathiescore</i>	18
<i>De rangorde voor landen en volkeren</i>	18
<i>Voorlopige conclusies</i>	21
<i>De samengestelde schaal voor de houding</i>	21
Subjectieve kennis	22
<i>Spontane uitlatingen</i>	23
<i>Eigenschappen en kenmerken</i>	24
<i>De democratiescore</i>	26
Objectieve kennis	27
Interesse	29
Houding, kennis en interesse	29
<i>Houding en kennis</i>	29
<i>Houding en interesse</i>	30
<i>Interesse en kennis</i>	31
Conclusies	31
3 OBJECTIEVE KENNIS, INTERESSE EN HOUDING; SAMENHANG MET ANDERE FACTOREN	33
Gerapporteerde socialisatie-agenten; kennis en andere factoren	33
<i>Kennis en het volgen van de media</i>	34
<i>Kennis en school</i>	36
<i>Kennis en achtergrondvariabelen</i>	37

Interesse in Duitsland en andere factoren	39
<i>Interesse en het volgen van de media</i>	39
<i>Interesse en direct contact met Duitsers</i>	40
<i>Interesse en school</i>	41
<i>Interesse en achtergrondvariabelen</i>	42
Houding jegens Duitsers en Duitsland, en andere factoren	43
<i>De houding en direct contact met Duitsers</i>	43
<i>De houding en achtergrondvariabelen</i>	44
Conclusies	46
4 SAMENVATTING EN CONCLUSIES	47
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	51
BIJLAGE IA VRAGENLIJST; SCHOLIERENVERSIE	57
BIJLAGE IB VRAGENLIJST; VERSIE VOOR VROEGTIJDIGE SCHOOLVERLATERS	73
BIJLAGE II CODEERSHEMA'S OPEN VRAGEN	75
BIJLAGE III REGIONALE LIGGING VAN DE SCHOLEN	79
BIJLAGE IV WENS TEN AANZIEN VAN OMGANG MET DUITSE JONGEREN	81

1 MENINGEN OVER 'HET' NEDERLANDSE DUITSLANDBEELD

Een lezer van de *Süddeutsche Zeitung* schreef in reactie op een artikel in die krant over de anti-Duitse houding van Nederlanders, dat "wir uns immer dafür interessieren, was die Niederländer von uns halten."¹ Men zou daar tegenover kunnen stellen dat Nederlanders steeds weer geïnteresseerd zijn in de vraag, wat Nederlanders nu eigenlijk van Duitsland vinden. Naar aanleiding van de moeizame onderhandelingen over de overname van vliegtuigfabriek Fokker door de Duitse maatschappij Dasa schreef de Duitse correspondent van de *Süddeutsche Zeitung* in Nederland, Weidemann:

"Dat zó'n land nog steeds zo worstelde met het Duitse verleden, en daardoor zo emotioneel reageerde, zo stroef onderhandelde, verbijsterde de Duitse industrie."²

Weidemann hekelt in dit artikel de negatieve houding van de pers, van de ministeries van buitenlandse en economische zaken en ook van exportbedrijven ten aanzien van Duitsland, die hij toeschrijft aan nog steeds in Nederland bestaande oorlogstrauma's.

Dit artikel was aanleiding tot een hernieuwde discussie tussen Duitsland-`watchers' over het beeld van Duitsland in Nederland. In dezelfde maand verschenen in het *NRC Handelsblad* artikelen van Wielenga en van Von der Dunk.³ Wielenga beweert op basis van een analyse van de economische betrekkingen tussen beide landen dat in Nederland geen sprake is van een anti-Duitse houding:

"Overziet men (...) het Nederlandse economische beleid jegens Duitsland na 1945 en de meningsvorming daarover, dan springt juist de vrijwel totale afwezigheid van ressentimenten in het oog."⁴

Hij heeft ook moeite met de redenen die Weidemann opgeeft voor de negatieve houding jegens Duitsland.

"Alsof de Nederlandse blik over de oostgrens nog steeds primair door de bezettingsjaren zou worden bepaald. Gaat men (...) terug (...) naar het laatste kwart van de negentiende eeuw, dan stuit men op precies dezelfde ambivalentie tegenover Duitsland die Weidemann als anti-Duits typeert (...)."⁵

¹ *Süddeutsche Zeitung* (9-12-1992).

² S. Weidemann, "De toekomst van Nederland ligt in Europa", *NRC Handelsblad* (2-11-1992) 9.

³ Zie het *NRC Handelsblad* van 7-11-1992 en van 17-11-1992.

⁴ F. Wielenga, "Met Nederlands Duitslandbeeld is niets mis", *NRC Handelsblad* (7-11-1992).

⁵ Ibidem.

Von der Dunk bestrijdt de zienswijze van Wielenga. Hij betoogt dat een analyse van het Nederlandse economische (en politieke) beleid jegens Duitsland best gespeend kan zijn van anti-Duitse motieven, maar dat daarmee nog niet bewezen is dat het Nederlandse publiek vrij is van deze gevoelens. Von der Dunk stelt zelfs:

"Juist omdat Nederland uit realistische overwegingen gedwongen was na 1945 het herstel van Duitsland te bevorderen en later een nauwe bondgenoot werd, moesten de traumata en verklaarbare gevoelens van afkeer en haat die men uit de bezetting had overgehouden, zich des te sterker op het vlak van de publieke sentimenten en de beeldvorming manifesteren."⁶

Eerder in dat jaar, op 18 juni 1992 stelde Beunders dat de negatieve houding jegens Duitsers rond voetbalwedstrijden Nederland-Duitsland ontstond in de tweede helft van de jaren zestig, omdat in die tijd de oorlog kwam bovendrijven, "bij de ouder wordende oorlogsgeneratie en bij de tweede generatie, vooral de tweede-generatie oorlogsslachtoffers."⁷ Zo verscheen in 1965 een boekje met de titel *Mogen wij nog anti-Duits zijn?*, waarin vier opstellen staan die oproepen "tot bezinning op onze houding tegenover Duitsland en de Duitsers",⁸ zoals Dr. W. Drees in de inleiding schrijft. Vooral Aletrino wijdt zijn opstel aan de houding van Nederlanders ten aanzien van Duitsland, waarin hij deze als een "totaal misplaatste tegemoetkomendheid jegens onze oosterburen"⁹ kwalificeert. De auteur spreidt op grond van de ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog nogal wat vooringenomenheid jegens Duitsland en de Duitsers ten toon. Zo meent hij dat in West-Duitsland de democratisering nauwelijks voet aan de grond heeft gekregen:

"Niet alleen omdat deze aanstonds na de jongste oorlog door de westelijke overwinnaars op al te gebrekkige wijze in het bezette Duitsland is gepropageerd, maar tevens omdat het Duitse volk - vooralsnog althans - geestelijk ontoegankelijk is voor de werkelijke democratische gedachte zoals de democratische landen haar verstaan (...)."¹⁰

De onverzoenlijkheid gaf ook in 1965 al aanleiding tot geklaag over de overlast van Duitse toeristen:

"In dichte horden rijden de Rijnlanders, de Westfalers en andere 'deelstaat-bewoners' opnieuw Nederland binnen, nu niet in tanks, maar per auto als vakantiegangers, die beslag leggen op onze recreatie-oorden (...)."¹¹

De discussie over de vraag wat nu precies de houding is van Nederlanders jegens Duitsland en de Duitsers, en wat de oorzaken zijn voor die houding, wordt al langer gevoerd. Naar aanleiding van de opkomst van linksradicale terroristische organisaties in

⁶ H.W. von der Dunk, "Nederlands Duitslandbeeld is bepaald niet positief", *NRC Handelsblad* (17-11-1992).

⁷ H. Beunders, "Oude trauma's in nieuwe gedaanten", *NRC Handelsblad* (18-6-1992).

⁸ L. Aletrino et al., *Mogen wij nog anti-Duits zijn?* (Amsterdam 1965) 9.

⁹ Ibidem, 15.

¹⁰ Ibidem, 22.

¹¹ Ibidem, 41.

de Bondsrepubliek en de "panische reactie daarop van overheid en burgerij"¹², verscheen bij het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting, in 1978 een bundel met opstellen over Duitsland. In die bundel geeft Heldring een overzicht van de gevoelens die Nederlanders door de eeuwen heen voor Duitsland koesterden. Hij schetst een houding jegens Duitsland die zich ontwikkelde van superieur ten tijde van grote Nederlandse bloei en Duitse onbeduidendheid (17^e tot eerste helft 19^e eeuw), tot negatief tijdens en na de staatkundige eenwording en economische opbloei van Duitsland in 1871. Die negatieve houding werd ingegeven door jaloezie op de culturele, economische en politieke verworvenheden van de nieuwe Duitse staat. (Dit gevoel van minderwaardigheid is door Beunders en Selier al eens kernachtig omschreven als het 'Calimero-complex'.¹³) Daarmee stond de afbrokkeling van Nederland als grote mogendheid in schril contrast, "al bleven vele Nederlanders troostende compensatie zoeken in het bezit van een groot koloniaal rijk en in de gedachte dat de Duitsers toch maar parvenu's waren."¹⁴ Zeker, de Tweede Wereldoorlog is volgens Heldring een zeer grote, zo niet de grootste bepalende factor voor het naoorlogse denken over Duitsland (anders zou ook geen onderscheid tussen voor- en naoorlogs gemaakt worden!), maar de wortels voor de ongemakkelijke houding van Nederlanders moeten veel verder terug in de geschiedenis gezocht worden. Ook Lademacher wijst op die vroege wortels. Hij illustreert dit met het gegeven, dat het scheldwoord 'mof' niet pas tijdens de Tweede Wereldoorlog is ontstaan, maar reeds in de 16^e eeuw. De bijklank van het woord heeft zich echter parallel aan de zojuist geschetste verandering van de houding ontwikkeld: drukte het woord in de 16^e eeuw minachting uit voor degene op wie het sloeg, na 1940 heeft het een vijandige klank erbij gekregen. Voor deze auteurs stond vast dat de Nederlandse houding op zijn minst afwijzend te noemen was. In 1985 stelden Heß en Wielenga dit inzicht echter ter discussie. Na 1950 zouden de Duits-Nederlandse betrekkingen geleidelijk aan genormaliseerd zijn; de beeldvorming van de Nederlanders over Duitsland en Duitsers normaliseerde met een vertraging van zo'n twintig jaar.¹⁵ Oordelen over verschillende aspecten van de Duitse samenleving werden bijgesteld. Zo verdween volgens Heß en Wielenga de

¹² M. Krop, "Burengerucht: Duitsland weer een probleem?", in M. Krop (red.), *Burengerucht: opstellen over Duitsland* (Deventer 1978) 19.

¹³ H.J.G. Beunders en H.H. Selier, *Argwaan en profijt: Nederland en West-Duitsland 1945-1981* (Amsterdam 1983) 2.

¹⁴ J.L. Heldring, "Duitsland voor Nederlanders: 'geen land'", in M. Krop (red.), *Burengerucht: opstellen over Duitsland* (Deventer 1978) 375.

¹⁵ J.C. Heß en F. Wielenga, "Veertig jaar na dato: voltooide Nederlands-Duitse normalisering?", *Internationale Spectator* 29, 11 (1985) 695.

scepsis in de pers over het gehalte van de Duitse democratie ten tijde van de Ostpolitik van de toenmalige Bondskanselier Willy Brandt.¹⁶

Dat Duitsland de gemoederen van Nederlandse journalisten en intellectuelen blijft bezighouden, blijkt uit de vele columns in tijdschriften en kranten naar aanleiding van de Duitse eenwording in 1990, die gebundeld werden in *Meningen over de Duitse eenheid*. De commentaren lopen uiteen van zeer welwillend ("een stralend economisch perspectief"¹⁷) tot het vermoeden dat de eenwording een eerste stap op weg naar hernieuwde (gewelddadige) Duitse expansiedrang is ("Het is tijd om onder te duiken"¹⁸).

Waarom is er op politiek-bestuurlijk niveau zoveel belangstelling voor de Nederlands-Duitse betrekkingen en het Nederlandse Duitslandbeeld? Ten eerste omdat er bezorgdheid bestaat over de relaties tussen beide landen en volkeren, zowel op micro- als op macroniveau. Negatieve en verkeerde beelden kunnen leiden tot onbehagen en angst voor elkaar, met als gevolg wellicht verstoring van de informatieverwerving, misverstanden en foute verwachtingen. Uiteindelijk zouden wrijvingen kunnen ontstaan in persoonlijke communicatie en omgang tussen de twee nationaliteiten. Zoals Lademacher reeds schreef:

"Solange auf deutscher Seite das Bild der Niederlande mit Garten- und Landbauerzeugnissen gezeichnet wird, sich reduziert auf Handelsgeist, Käse, den Keukenhof, Windmühlen und die für Badefreuden geeigneten Strände und solange das Deutschenbild der Niederländer von der deutschen Anfälligkeit für Rechtsradikalismus und Militarismus oder schlicht von der Grobschlächtigkeit des 'mof' ausgeht, kann von Verständnis kaum, von Unbehagen aber ganz gewiß die Rede sein."¹⁹

Voor de politieke en economische contacten is het ongunstig als politici, topambtenaren en mensen uit het bedrijfsleven er zulke beelden op na houden. De denkbeelden van individuen kunnen echter ook leiden tot de vorming van een publieke opinie. Deze kan op haar beurt de politieke en economische betrekkingen tussen beide landen en het beleid aangaande internationale samenwerking en integratie beïnvloeden. Bij dat laatste springt onmiddellijk de integratie in Europa en de Europese Gemeenschap c.q. de Europese Unie, waarin Duitsland een prominente rol speelt en zal spelen, in het oog.

De *Council of Ministers* van de Raad van Europa heeft in 1983 al eens haar bezorgdheid geuit over mogelijke ontwikkelingen als bovenstaande in het algemeen, door aan te bevelen dat "schools should encourage all young Europeans to see themselves not only as

¹⁶ Ibidem, 692-694.

¹⁷ E.J. Bomhoff, "Hereniging biedt stralend perspectief", in *Meningen over Duitse eenheid: 'het derde Duitse wonder'* (Amsterdam 1990) 81-84. Oorspronkelijk verschenen in *NRC Handelsblad* (19-2-1990).

¹⁸ A. Grewel, "Über alles", in *Meningen over Duitse eenheid: 'het derde Duitse wonder'* (Amsterdam 1990) 36. Oorspronkelijk verschenen in *De Groene Amsterdammer* (6-12-1989).

¹⁹ H. Lademacher, "Der ungleiche Nachbar: das Bild der Deutschen in der Niederlanden", in: G. Trautmann (red.), *Die häßlichen Deutschen: Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn* (Darmstadt 1991), 189.

citizens of their own regions and countries, but also as citizens of Europe and of the wider world." Schoollessen over andere landen en volkeren zouden moeten worden ingesteld "[to] overcome the misconceptions held by European teachers and students, especially those with their roots in the media and popular culture."²⁰ Om zulk onderwijs adequaat te kunnen voorbereiden, zou eerst onderzocht moeten worden welke 'misconceptions' bestaan en welke processen leiden tot het ontstaan ervan.

Uit deze twee opmerkingen kan de grote bezorgdheid en de noodzaak tot onderzoek verklaard worden. In de volgende paragraaf wordt eerder verricht onderzoek naar het Duitslandbeeld besproken.

Eerder onderzoek naar en theorievorming over het Duitslandbeeld

Gezien de geconstateerde grote belangstelling voor en speculaties over het Nederlandse Duitslandbeeld in boeken, tijdschriften en kranten, is het enigszins verwonderlijk dat enquête-onderzoek naar dat beeld weinig voorhanden is. Wel hebben Heß en Wielenga in 1982 de berichtgeving over Duitsland in drie dagbladen (*Telegraaf*, *Volkskrant* en *NRC Handelsblad*) geanalyseerd.²¹ Daarmee kunnen echter geen uitspraken worden gedaan over de houding van de Nederlanders jegens Duitsland. Een van hun aanbevelingen betrof dan ook "het analyseren van de publieke opinie zelf door een breed opgezette en goed gedifferentieerde enquête (...)."²²

Kort na de Tweede Wereldoorlog nam het onderzoeksbureau NIPO met enige regelmaat enige vragen in zijn enquête op, hoe Nederlanders "tegenover het Duitse volk" stonden. Daarnaast werd bijvoorbeeld ook gevraagd naar standpunten op het terrein van economische samenwerking. Daaruit bleek dat de publieke opinie, na (vanzelfsprekend) overwegend negatief te zijn geweest in 1947, al snel milder werd.²³ In 1989 is een explorerend onderzoek uitgevoerd dat diepgaander op de houding jegens Duitsers inging. Voor en na de voetbalwedstrijd tussen Nederland en West-Duitsland werd een enquête gehouden onder ongeveer vijfhonderd mensen vanaf vijftien jaar. Een verrassend resul-

²⁰ J. Torney Purta, "Conclusions and recommendations", in: Council of Europe, Council for Cultural Co-operation, *Conference on "Teaching and learning about each other: the USA and Western Europe"* (Straatsburg 1985) 70.

²¹ J.C. Heß en F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers: altijd een probleem?* (Den Haag 1982).

²² Ibidem, 127.

²³ Zie Het Nederlands Instituut voor de publieke opinie en het marktonderzoek, *Zo zijn wij: de eerste 25 jaar NIPO-onderzoek* (Amsterdam/Brussel 1970) 141; *NIPO-bericht* 1407 (26-2-1971); *NIPO-bericht* 82 (8-2-1947). Resultaten aangehaald in J.C. Heß en F. Wielenga, "Veertig jaar na dato: voltooid Nederlands-Duitse normalisering?" in *Internationale spectator* 29, 11 (1985) 690-691.

taat was, dat mensen in de leeftijd van 15 tot 29 jaar, naast de groep boven de 50 jaar, negatiever jegens Duitsland stonden dan het publiek in zijn totaliteit.²⁴ Tevens concludeerden de onderzoekers:

"Deutsche werden von den befragten Niederländern mithin (...) nicht grundsätzlich *anders*, sondern eben nur - signifikant - *negativer* gesehen als die Niederländer."²⁵

In december 1989 en januari 1990 hielden Hagendoorn en Linssen een enquête onder middelbare scholieren in verschillende Europese landen (waaronder Duitsland). Doel van het onderzoek was onder andere het achterhalen van stereotypen die scholieren van andere nationaliteiten hebben.²⁶

Beide onderzoeken kenden hun beperkingen. Zo richtten beide onderzoeken zich slechts op de *inwoners* van Duitsland, en niet op het land *zelf*. Daarnaast informeerden de enquêtevragen alleen naar het al dan niet toekennen van bepaalde *eigenschappen* aan Duitsers, en niet naar de *houding* jegens Duitsers, de *interesse* in en de *kennis* van het land en zijn inwoners. De enquête van Hagendoorn en Linssen werd bovendien alleen verspreid onder (in totaal 277) leerlingen van het hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Renckstorf en Lange maakten in hun onderzoek geen vergelijking met de houding jegens andere volken dan het Duitse. Zijn Nederlanders ook negatiever over Frankrijk en de Fransen, of over Groot-Brittannië en de Engelsen dan over zichzelf? Oordelen Nederlanders negatiever over Duitsland dan over andere landen? Dit zijn vragen die met tot dusver gepresenteerd onderzoek niet naar volle tevredenheid zijn beantwoord. De constatering uit het onderzoek van Renckstorf en Lange, dat jonge mensen zo negatief over Duitsers zijn, vraagt om nader onderzoek.

Deze en andere vragen hebben geleid tot een onderzoek onder Nederlandse jongeren van 15 tot 19 jaar naar hun beeld van Duitsland. Doel van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de beelden die jongeren van Duitsland en Duitsers hebben en het achterhalen van de factoren die met die beelden samenhangen.

²⁴ K. Renckstorf en O. Lange, *Niederländer über Deutsche: eine empirische Studie zur Exploration des Bildes der Niederländer von Deutschen* (Nijmegen 1990) 31-32.

²⁵ Ibidem, 53.

²⁶ L. Hagendoorn en H. Linssen, "Nationale karakteristieken en stereotypen", in: A. Felling en J. Peters (red.), *Cultuur en sociale wetenschappen: beschouwingen en empirische studies* (Nijmegen 1991).

Opzet van het onderzoek

De centrale vraag van het onderzoek was: wat is het beeld onder Nederlandse jongeren tussen 15 en 19 jaar van Duitsland en Duitsers, en met welke factoren hangt dit beeld samen?

Begrippen en variabelen

Het begrip 'beeld' omvat een aantal zaken. De *houding* van iemand jegens Duitsland is een zeer belangrijke en centrale component. Een tweede component is de *interesse* die iemand voor Duitsland heeft, en hoeveel iemand weet van het land. Bij dat laatste kan het om kennis van feiten gaan (*objectieve kennis*), zoals het aantal inwoners, de hoofdstad, de naam van de Bondskanselier, etc., of om amper als waar of onwaar te bestempelen denkbeelden en associaties (*subjectieve kennis*), zoals gepercipieerde eigenschappen van 'de' Duitsers en kenmerken van het land.

Vaak wordt, als het om het beeld van andere landen, en speciaal om eigenschappen van een volk, gaat, gesproken van clichés, proto- en stereotypen, attributen of vooroordelen.²⁷ Tussen deze begrippen bestaan echter belangrijke verschillen. In dit onderzoek wordt alleen het *prototype* van de Nederlandse jongeren onderzocht, dat wil zeggen: "het geheel van uitspraken of oordelen omtrent kenmerken of gedragingen die typisch voor een bepaalde groep worden geacht."²⁸ Voorts wordt aangenomen dat 'houding' primair gebaseerd is op emoties (affecties).

Om meer reliëf aan de verschillende aspecten van het beeld te geven, en om eventuele aanknopingspunten te vinden voor nader onderzoek naar de beeldvorming, is een aantal variabelen in het onderzoek opgenomen die mogelijk samenhangen met het Duitslandbeeld. Deze variabelen waren leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, woonregio, belangstelling voor actualiteiten en buitenlandse politiek, kijkgedrag naar Duitse TV, al dan niet direct contact met Duitsers, en schoollessen. De selectie van deze variabelen

²⁷ Zie bijv.: J.C. Heß en F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers - altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980* (Den Haag 1982); L. Hagendoorn, *Cultuur-conflict en vooroordeel: essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1986); J.C. Heß en F. Wielenga, "Gibt es noch Ressentiments...? Das niederländische Deutschlandbild seit 1945", in: J.C. Heß en H. Schißler (red.), *Nachbarn zwischen Nähe und Distanz: Deutschland und die Niederlande* (Frankfurt 1988); L. Hagendoorn en H. Linssen, "Nationale karakteristieken en stereotypen", in A. Felling en J. Peters (red.) *Cultuur en sociale wetenschappen: beschouwingen en empirische studies* (Nijmegen 1991) 171-197; K. Renckstorf en O. Lange, *Niederländer über Deutsche: eine empirische Studie zur Exploration des Bildes der Niederländer von Deutschen* (Nijmegen 1990).

²⁸ L. Hagendoorn, *Cultuur-conflict en vooroordeel: essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1986) 128.

vond plaats op basis van eerder onderzoek naar beelden van andere landen²⁹ en op basis van algemene politieke-socialisatietheorieën en -onderzoek.³⁰

Methoden van onderzoek

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is een schriftelijke enquête gehouden onder scholieren en vroegtijdige schoolverlaters. Via een gestructureerde vragenlijst (zie Bijlage Ia en Ib) is onder andere informatie verzameld over tal van houdingen, interesses en achtergronden. Ook zijn enkele zogenaamde open vragen gesteld, waarbij de respondenten zelf en in eigen woorden een antwoord dienden in te vullen. Aan de hand van een codeerschema (zie Bijlage II) zijn de vele en zeer diverse antwoorden ondergebracht in een aantal rubrieken.

Voor het houden van de enquête onder scholieren zijn scholen geselecteerd in het gehele land. Vanwege de moeilijke bereikbaarheid van vroegtijdige schoolverlaters (werkende en werkloze jongeren) is deze groep benaderd via streekscholen en enkele andere instellingen voor vroegtijdige schoolverlaters. De groep jongeren tussen 15 en 19 jaar die voltijds onderwijs noch deeltijdonderwijs volgt, is derhalve niet in de steekproef vertegenwoordigd. Bij de selectie is rekening gehouden met het onderwijstype, de verhouding tussen leerlingen in voltijds onderwijs en leerlingen in deeltijdonderwijs en de geografische ligging van de scholen. Uiteindelijk hebben 52 scholen medewerking verleend. Voor de geografische ligging van deze instellingen wordt verwezen naar bijlage III.

Het totaal aantal respondenten op de 52 scholen bedroeg 1807. Daarmee is de van tevoren gestelde richtlijn van 1200 respondenten ruimschoots overtroffen. Op grond van een vergelijking van enkele achtergronden van de respondenten met landelijke cijfers

²⁹ Zie bijv.: R.E. McCrady en J. B. McCrady, "Effect of direct exposure to foreign target groups on descriptive stereotypes held by American students", *Social behavior and personality* 4, 2 (1976) 233-239; L. Bredella (red.), *Die USA in Unterricht und Forschung* (Bochum 1984); K. Renckstorf en O. Lange, *Niederländer über Deutsche: eine empirische Studie zur Exploration des Bildes der Niederländer von Deutschen* (Nijmegen 1990); L. Hagendoorn en H. Linssen, "Nationale karakteristieken en stereotypen", in: A. Felling en J. Peters (red.), *Cultuur en sociale wetenschappen: beschouwingen en empirische studies* (Nijmegen 1991) 171-197; H. Dekker en J. Schot, "Images of the US in the Netherlands", in: R.F. Farnen (red.), *Reconceptualizing politics, socialization, and education* (Oldenburg 1993) 205-229.

³⁰ Zie bijv.: M. Brouwer, "Nationaal karakter en stereotypen", in: J. van Ginneken en R. Kouijzer (red.), *Politieke psychologie: inleiding en overzicht* (Alphen aan den Rijn 1986) 99-104; L. Hagendoorn, *Cultuurconflict en vooroordeel: essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1986); B. Claussen en H. Kili (red.), *Changing structures of political power, socialization, and political education* (Frankfurt 1988); B. Claussen en H. Müller (red.), *Political socialization of the young in East and West* (Frankfurt 1990); R.F. Farnen, *Integrating political science, education, and public policy: international perspectives on decision-making, systems theory, and socialization research* (Frankfurt 1990); H. Dekker en R. Meyenberg (red.), *Politics and the European younger generation: political socialization in Eastern, Central and Western Europe* (Oldenburg 1991).

(tabel 1.1), kan geconcludeerd worden dat de steekproef relatief veel jongens en scholieren van MAVO, HAVO of VWO herbergt. De verhouding tussen leerlingen in het voltijds onderwijs versus die in het deeltijdonderwijs komt nagenoeg overeen met de landelijke verhouding. Of deze verhoudingen consequenties hebben voor de resultaten, en zo ja welke, wordt besproken in hoofdstuk 4.

<i>Tabel 1.1</i> Verdeling van de steekproef over enkele achtergrondvariabelen		
	Steekproef:	Werkelijkheid:
Jongen:	1000 (56,6%)	(51,0%) ¹
Meisje:	767 (43,4%)	(49,0%)
Onbekend:	<u>40</u>	
Totaal:	1807 (100,0%)	
Leerling voltijds onderwijs:	1597 (88,4%)	(89,4%) ²
Leerling deeltijdonderwijs:	<u>210</u> (11,6%)	(10,6%)
Totaal:	1807 (100,0%)	
LBO-leerlingen:	227 (14,2%)	(20,0%) ³
MBO-leerlingen:	442 (27,7%)	(31,6%)
MAVO/HAVO/VWO-leerl.:	<u>928</u> (58,1%)	(48,4%)
Totaal:	1597 (100,0%)	
¹ Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, <i>Statistisch jaarboek 1991</i> (Den Haag 1991) 41.		
² Bron: Ibidem, 415.		
³ Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, <i>Zakboek onderwijsstatistieken 1991</i> (Den Haag 1991) 72.		

2 HET BEELD VAN DUITSLAND EN DUITSERS

Het beeld van Duitsland valt uiteen in vier componenten: houding (attitude), subjectieve kennis, objectieve kennis en interesse.¹ Dit hoofdstuk inventariseert deze deelgebieden. Hieronder wordt bestudeerd wat jongeren van Duitsland (denken te) weten, hoe geïnteresseerd zij erin zijn en, bovenal, wat hun houding jegens het land en zijn inwoners is. Aan het slot van het hoofdstuk wordt ingegaan op de relatie tussen houdingen, objectieve kennis en interesse.

De houding

Om de houding tegenover Duitsland en Duitsers te meten, zijn drie vragen gesteld. Ten eerste werd de respondenten gevraagd een sympathiescore toe te kennen aan alle EG-landen, variërend van 0 (zeer onsympathiek) tot 100 (zeer sympathiek). Ten tweede werd hen gevraagd de EG-landen buiten Nederland te rangordenen, waarbij het erom ging naar welk land zij het liefst zouden verhuizen in het geval dat zij uit Nederland weg *moesten*. Tenslotte diende eenzelfde soort rangordeningsvraag beantwoord te worden voor alle *volkeren* in de EG. Nu ging het echter om de vraag welk volk zij het liefst als burens zouden willen hebben, als de nieuwe burens uit het buitenland zouden komen. De laatste twee vragen werden opgenomen om te kunnen differentiëren tussen de affectie ten aanzien van het land en van het volk.

Om een overzichtelijker beeld van de houding jegens Duitsland en de Duitsers te krijgen, is uit de drie hierboven beschreven vragen een houdingsschaal samengesteld. De resultaten van de drie vragen en de schaal worden hier afzonderlijk besproken.

¹ Een andere manier om iets over de houding te weten te komen is vragen naar de wens van Nederlandse jongeren om in contact te komen met Duitsers. Via twee vragen is getracht te achterhalen hoeveel jongeren de wens hadden om Duitse leeftijdsgenoten te ontmoeten en op welke manieren zij in contact zouden willen komen met Duitse jongeren. De ervaring met dit soort vragen leert echter, dat de resultaten vaak erg rooskleurig zijn. Daarnaast kunnen de resultaten niet vergeleken worden met andere landen, wat wel het geval is bij de andere vragen die de houding meten. Daarom, en omdat de vraag slechts over een deel van de Duitse bevolking gaat, is besloten deze 'wens'-vraag niet op te nemen als deel van het Duitslandbeeld. Voor de resultaten van deze vraag - en voor een vergelijking met de houding - wordt verwezen naar bijlage IV.

De sympathiescore

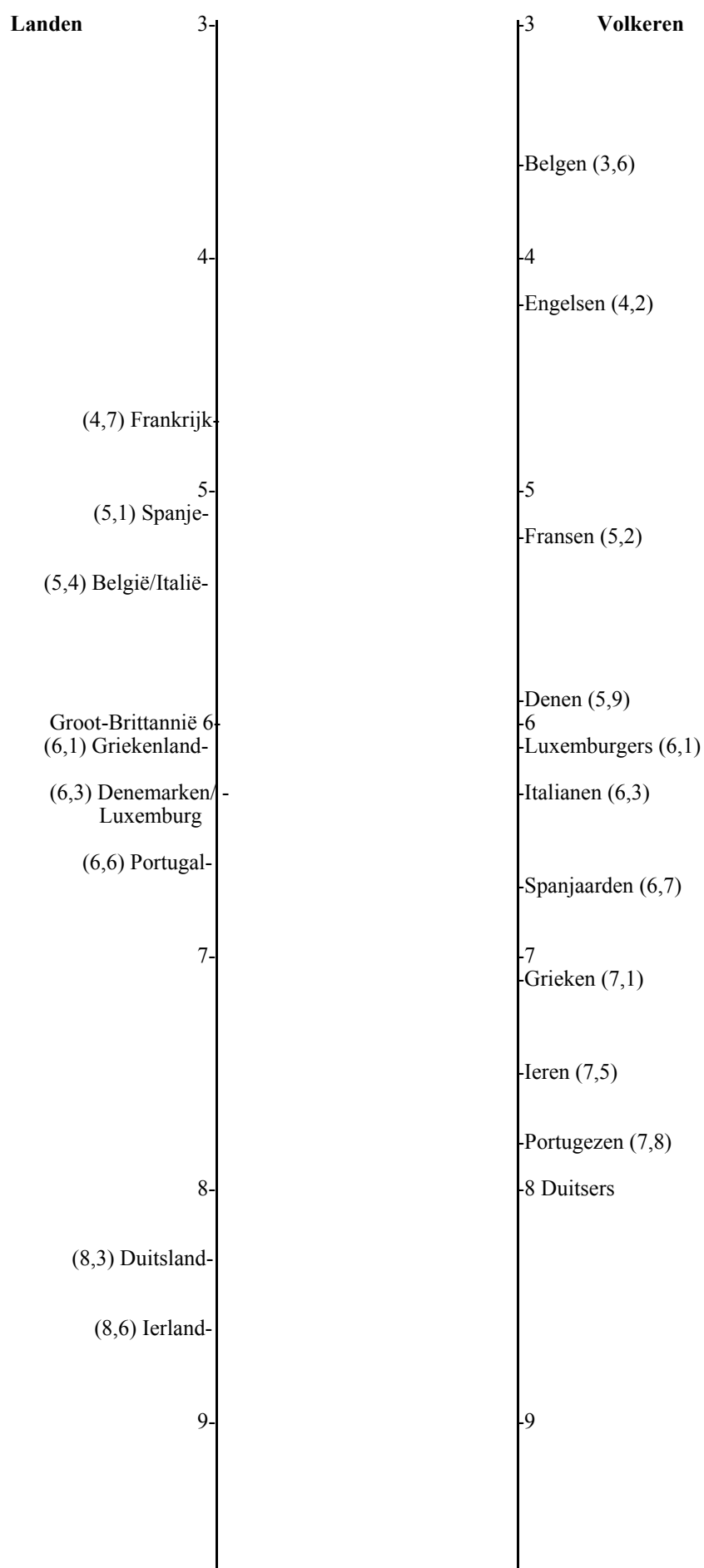
Veel landen bivakkeren met hun gemiddelde score rond de 60 punten (tabel 2.1). De enige positieve uitschieter is Nederland. Twee landen wijken in negatieve zin af: Duitsland en Ierland, waarvan de eerste veruit de laagste gemiddelde score van 39 punten boekt. Van de landen die bekend staan als zonnig (Spanje, Frankrijk, Italië, Griekenland en Portugal) scoort Spanje duidelijk het hoogst. De andere vier komen net na België en Luxemburg. Aan de score voor Duitsland vallen echter nog twee andere punten op. Enerzijds heeft het land na Nederland het vaakst een score gekregen. Kennelijk maakt Duitsland de tongen meer los dan andere EG-landen. Anderzijds is de spreiding van de sympathiescores voor Duitsland verreweg het grootst van alle landen. De vraag hoe sympathiek Duitsland is, leidt blijkbaar tot grotere verdeeldheid onder de respondenten dan bij de andere landen.

<i>Tabel 2.1</i> Gemiddelde sympathiescore voor 12 EG-landen			
Land:	Gemiddelde	Variantie	N
Nederland	78	359	1710
Spanje	64	377	1298
Luxemburg	62	295	1189
België	61	296	1602
Frankrijk	60	423	1560
Italië	60	394	1386
Griekenland	60	424	1006
Portugal	60	357	937
Denemarken	59	355	988
Groot-Brittannië	57	396	1476
Ierland	48	415	1113
Duitsland	39	624	1675

De rangorde voor landen en volkeren

Bij de twee rangordeningsvragen dienden de respondenten de landen (en de volkeren in de andere vraag) van 1 (eerste voorkeur) tot 11 (laatste voorkeur) te rangordenen. Landen waar de respondent absoluut niet wilde wonen, en volkeren die de respondent absoluut niet als burens wilde hebben, konden in een apart hokje worden geplaatst. Deze landen en volkeren werden achteraf rang 11 toegewezen. Voor elk land en elk volk is vervolgens een gemiddelde rang berekend. Deze gemiddelde rangen staan in figuur 2.1 weergegeven.

Figuur 2.1 Gemiddelde rang van de EG-landen en de EG-volkeren

Deze figuur herbergt enkele nieuwe gezichtspunten over de houding jegens landen. Ten eerste scoren Duitsland zowel als de Duitsers in overeenstemming met de sympathiescore: zeer laag. Ten tweede valt op dat de Zuideuropese landen op de 'verhuisvraag' goed scoren, en ook beduidend beter dan op de 'burenvraag'. Frankrijk verliest weinig terrein, Italië en Griekenland, en vooral Portugal en Spanje kelderen. Het verschil tussen de gemiddelde rangorde voor Spanje en voor de Spanjaarden bedraagt zelfs 1,6! Een omgekeerd effect valt te noteren voor België, Groot-Brittannië en Ierland. De inwoners scoren veel beter dan de landen zelf. Duitsland, Luxemburg en Denemarken blijven stabiel. Zeer merkwaardig is hier de middenpositie die Luxemburg inneemt, terwijl het na Nederland en Spanje de hoogste *sympathiescore* heeft.

Uit deze resultaten blijkt dat de landen met een zonnig klimaat relatief goed scoren op de verhuisvraag. De landen die dichtbij Nederland liggen, scoren weer beter op de burenvraag, met Duitsland als uitzondering. Weliswaar scoren de Duitsers wel iets hoger dan Duitsland, zij staan wel duidelijk onderaan in de rangorde. De landen zonder een uitgesproken zonnig klimaat die ook niet in de nabijheid van Nederland liggen, scoren op beide vragen ongeveer even goed. Alleen Ierland vormt hierop een uitzondering, dat verrassend weinig aantrekkingskracht heeft. Gemiddeld scoort het land zelfs iets lager dan Duitsland!

Tabel 2.2 Correlatie tussen de rangordening van het land en de rangordening van het volk

Land	Correlatiecoëfficiënt (r)
Duitsland	,694
Frankrijk	,638
Denemarken	,618
België	,562
Spanje	,554
Italië	,544
Ierland	,533
Portugal	,531
Luxemburg	,526
Griekenland	,498
Groot-Brittannië	,498

Naast een algemene vergelijking tussen de twee gemiddelde rangen is van belang te achterhalen hoe sterk de relatie tussen beide scores is op individueel niveau. De vraag is daarbij niet zozeer, of er een groot verschil zit tussen de *gemiddelde* scores, maar of de rang die een respondent aan het *volk* geeft met enige zekerheid voorspeld zou kunnen worden op basis van de toegekende rang voor het *land* (of vice versa).

De correlatiescores bevinden zich voor alle landen tussen de 0,498 en de 0,694 (tabel 2.2). De correlatie tussen de rang van Duitsland en die van Duitsers is duidelijk het sterkst.

In tabel 2.3 zijn de correlaties tussen de sympathiescores van landen enerzijds en de rang van het land en van de inwoners anderzijds weergegeven. Ook hier zijn de correlaties voor Duitsland duidelijk het hoogst. Daarnaast is de samenhang met de rangordening van het land even groot als de samenhang met de rangordening van de inwoners, terwijl voor de andere landen de eerstgenoemde steeds (iets) groter is.

<i>Tabel 2.3 Relatie tussen sympathiescores en de beide rangordeningsvragen</i>		
Land	Correlatie met rangorde landen (r)	Correlatie met rangorde volkeren (r)
Duitsland	,552	,555
Frankrijk	,472	,440
Ierland	,466	,404
Italië	,448	,393
Spanje	,438	,378
Groot-Brittannië	,433	,354
Denemarken	,413	,380
Griekenland	,386	,332
België	,367	,353
Portugal	,367	,322
Luxemburg	,323	,288

Voorlopige conclusies

De conclusies die uit de resultaten van de houding-vragen getrokken kunnen worden, zijn dat de houding jegens Duitsland duidelijk het negatiefst is vergeleken met andere EG-landen. Op grond van tabel 2.2 en 2.3 kan worden geconcludeerd dat de scores voor Duitsland het meest coherent zijn. De beoordeling van het land ligt het meest op één lijn met de beoordeling van de mensen.

De samengestelde schaal voor de houding

Om een overzichtelijker beeld van de houding ten aanzien van de verschillende EG-landen te krijgen, en om later in dit rapport de houding te kunnen vergelijken met andere variabelen, zijn de respondenten op basis van de som van hun score op de drie vragen ondergebracht in drie groepen. De score op de samengestelde schaal kon tussen 2 (uiterst positief) en 32 (uiterst negatief) liggen. Respondenten met een score tussen 2 en 12 werden geacht een positieve houding jegens Duitsland en Duitsers te hebben, lag hun score tussen 13 en 22, dan werden zij geacht een deels positieve en deels negatieve

houding te hebben, en een score tussen 23 en 32 hield een negatieve houding in. Voor de schalen werd een betrouwbaarheidstest uitgevoerd.²

De indruk die uit tabel 2.4 naar voren komt, komt overeen met de eerdere bevindingen: jongeren zijn wat de EG-landen betreft het negatiefst over Duitsland, een absolute meerderheid van hen heeft een negatieve houding jegens het land en zijn inwoners. Bovendien hebben relatief erg weinig mensen een neutrale houding jegens Duitsland. Tekenend voor deze bevinding is, dat 15% positief is over Duitsland en 13% over Ierland, maar dat tegelijkertijd 56% negatief is over Duitsland en 46% over Ierland. Over Ierland is men iets minder negatief dan over Duitsland; de overige landen lopen in populariteit niet ver uiteen, maar liggen ver uit de buurt van Ierland en Duitsland.

Tabel 2.4 Houding tegenover de EG-landen; samengestelde schaal

Houding tegenover:	positief	deels positief/ deels negatief	negatief	totaal	Cronbach's "
België	57	32	11	100%	,6839
Groot-Brittannië	45	43	12	100%	,6819
Frankrijk	50	38	13	101%	,7646
Denemarken	40	45	15	100%	,7248
Luxemburg	36	49	15	100%	,6495
Spanje	40	43	17	100%	,7173
Italië	38	45	17	100%	,7126
Griekenland	31	49	21	101%	,6712
Portugal	25	50	25	100%	,6802
Ierland	13	41	46	100%	,7295
Duitsland	15	29	56	100%	,8194

Subjectieve kennis

De subjectieve kennis van de respondenten is gemeten via een aantal vragen. Ten eerste dienden de respondenten op te schrijven waaraan zij dachten bij het woord Duitsland (spontane uitlatingen). Ten tweede werd van de respondenten verlangd op een lijst met eigenschappen aan te geven welke van die eigenschappen zij toekennen aan Duitsers (en vier andere volkeren). Ten derde dienden de respondenten nog van enkele kenmerken aan te geven of zij die aan Duitsland (en vier andere landen) toekennen. Zoals al in de inleiding werd vermeld, is een van de veronderstellingen in de literatuur over het Neder-

² Procedure RELIABILITY in SPSS-x. Deze procedure berekent via de 'alternative-form method' Cronbach's " -coëfficiënt (zie tabel 2.4, laatste kolom).

landse Duitslandbeeld vaak, dat de Nederlandse pers nogal sceptisch is (geweest) over het democratisch gehalte van de Bondsrepubliek. Deze scepsis komt voort uit de gedachte dat Duitsland geen democratische traditie kent. De vraag is, in hoeverre het Nederlandse publiek denkt dat Duitsland minder democratisch is, zeker in het licht van de ontwikkelingen rond asielzoekerscentra in Duitsland. Bij een vierde vraag dienden de respondenten daarom op een zevenpuntsschaal aan te geven, hoe democratisch Duitsland (en Frankrijk, Groot-Brittannië, België en Nederland) volgens hen is.

Spontane uitlatingen

Om een eerste beeld te krijgen met wat voor zaken jongeren Duitsland associëren, werd de respondenten gevraagd vijf dingen te noemen die in hen opkwamen als zij het woord Duitsland hoorden.

Tabel 2.5 Spontane uitlatingen over Duitsland		
		N
Uitlating heeft betrekking op:		
(Eerste of) Tweede Wereldoorlog	18	1405
racisme, extreem rechts, geweld tegen buitenlanders	20	1623
het land zelf (natuur, sfeer, etc.)	12	987
de inwoners (eigenschappen, uiterlijk)	10	766
eten en drinken	7	598
`typisch' Duitse produkten (bijv. auto's)	5	426
de Muur, het IJzeren Gordijn	5	372
sport, sporters	4	350
eenwording, val van de Muur	3	271
economie	3	271
banden Nederland-Duitsland	1	110
Kohl, andere politici, partijen, etc.	1	104
geboorteland, familie	1	82
voetbal Nederland-Duitsland	1	72
overig	7	594
Totaal	98%	8031
<i>Leesvoorbeeld:</i> van de 8031 uitlatingen hadden er 1405 = 18% betrekking op de Eerste of Tweede Wereldoorlog.		

In totaal werden over Duitsland 8031 uitlatingen gedaan. In tabel 2.5 staan deze opmerkingen gerubriceerd. Twee categorieën namen het leeuwedeel, bijna 40%, van de opmerkingen voor hun rekening; 18% had te maken met de Tweede Wereldoorlog en zelfs 20% had betrekking op de actuele onrust in het land (rellen rond asielzoekerscentra, neo-nazi's, extreem rechts, opkomend racisme, etc.). Ook behoorlijk veel opmerkingen gaan over het land (bijv. "saai", "mooie natuur", "lelijk", etc.) of over de mensen (bijv.

"rare kleren", "dikke bierbuiken", "arrogant", "klootzakken", "moffen", maar ook "gezellige mensen", "gastvrij" etc.). Deze twee categorieën beslaan samen ruim 20% van de uitlatingen. Hoewel ook de val van de Muur in Berlijn en de eenwording van recente datum zijn, worden deze issues veel minder genoemd (samen 8%). Uitlatingen over de voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland worden zeer weinig gedaan. Dat mag misschien niet zo verwonderlijk lijken omdat in de periode november 1992 - januari 1993 helemaal geen wedstrijd tussen Nederland en Duitsland plaatsvond. Nochtans werd de overwinning op Duitsland in 1988, en het daarop volgende Europese Kampioenschap, in de pers beschreven als een psychologische bevrijding van trauma's die tijdens de oorlog of het WK voetbal 1974 waren opgelopen. Ook latere wedstrijden waren met veel ophef omgeven. Voor zo krachtige gebeurtenissen worden ze opvallend weinig genoemd. Wellicht is hier sprake van latent aanwezige sentimenten, die slechts rondom voetbalwedstrijden manifest worden.

Eigenschappen en kenmerken

Naast de vraag naar spontane uitlatingen zijn twee gestructureerde vragen gebruikt om percepties van jongeren over eigenschappen van Duitsers en kenmerken van Duitsland te achterhalen. Ten eerste werden de respondenten vijftien eigenschappen voorgelegd. Vervolgens werden de respondenten met vijf volkeren geconfronteerd: Nederlanders, Engelsen, Fransen, Duitsers en Belgen. Voor elk volk moesten de respondenten de eigenschappen langs gaan, en aangeven welke eigenschappen zij op dat volk van toepassing vonden. Op dezelfde wijze dienden de respondenten voor vijf landen (Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland en België) na te gaan welke van negen kenmerken zij eraan toekenden.

Een ruime meerderheid ziet Duitsers als arrogant (60%) en overheersend (71%). Het verschil in perceptie van Duitsers en van de andere vier volkeren is hier enorm. Nog geen 15% van de ondervraagden kent deze eigenschappen toe aan Belgen en Nederlanders; de percentages voor de Engelsen en Fransen liggen tussen 15 en 25%. Zo'n groot verschil is tevens te constateren bij de eigenschappen vriendelijk, gemakkelijk in de omgang, gevoel voor humor en gezellig. Maar zeer weinig jongeren zien deze als eigenschappen van Duitsers (respectievelijk 17%, 11%, 15% en 16%), terwijl Nederlanders en Belgen volgens een meerderheid deze eigenschappen hebben. De Engelsen en Fransen staan met hun scores tussen de Duitsers enerzijds en de Nederlanders en Belgen anderzijds. De uitzonderingen op dit patroon zijn de Fransen, die volgens slechts 20%

van de ondervraagden gevoel voor humor hebben, en de Engelsen, die maar door 21% van de respondenten als gezellig worden gezien.

Tabel 2.6 Gepercipieerde eigenschappen van vijf volkeren

Eigenschappen	Nederl.	Engelsen	Fransen	Duitsers	Belgen
-tolerant	48	18	16	14	32
-gezagsgetrouw	22	36	16	38	15
-hechten aan oude gewoontes	15	66	25	16	11
-overheersend	11	17	18	71	3
-gezellig	57	21	32	16	57
-praktisch ingesteld	51	22	18	21	18
-hechten aan veel geld verdienen	61	26	20	55	17
-zakelijk	48	47	19	37	11
-nuchter	57	29	17	14	25
-trots op hun land	44	49	51	58	30
-nauwgezet	13	27	15	25	11
-gemakkelijk in de omgang	53	23	25	11	54
-arrogant	12	19	25	60	5
-vriendelijk	55	41	35	17	60
-gevoel voor humor	61	37	20	15	60

Leesvoorbeeld: van de respondenten ziet 48% de Nederlanders als tolerant; 18% ziet de Engelsen als tolerant, 16% de Fransen, 14% de Duitsers en 32% kent deze eigenschap toe aan de Belgen.

Eén eigenschap wordt door de respondenten als typisch Engels aangemerkt, namelijk het hechten aan oude gewoontes. Terwijl 66% van de ondervraagden Engelsen als een volk ziet dat oude gewoontes belangrijk vindt, kent slechts 25% de eigenschap aan Fransen toe. De andere volkeren scoren hier nog lager. Nederlanders worden door een meerderheid van de ondervraagden een praktische instelling en nuchterheid toegedicht, terwijl de andere vier volkeren niet boven de dertig of twintig procent uitkomen. Bij de overige eigenschappen kunnen ook verschillen geconstateerd worden, maar de percepties lopen hier minder ver uiteen. Bovendien staan de Duitsers met hun scores voor die eigenschappen niet alleen tegenover de andere landen.

Bij een aantal eigenschappen wijkt de score van Duitsers ver af van de score van de andere vier volkeren: zij zijn overheersend en arrogant, en daarnaast niet gezellig, niet gemakkelijk in de omgang, niet vriendelijk en hebben geen gevoel voor humor. Veel ondervraagden denken ook dat Duitsers trots op hun land zijn, maar het verschil met de andere landen is hier beduidend kleiner. Slechts twee eigenschappen worden door de respondenten in gelijke mate toegekend aan Nederlanders en Duitsers. Een meerderheid van de respondenten denkt dat beide volkeren veel geld verdienen belangrijk vinden

(61% en 55%); slechts weinig respondenten denken dat Nederlanders en Duitsers oude gewoontes belangrijk vinden (15 respectievelijk 16%).

<i>Tabel 2.7 Gepercipieerde kenmerken van vijf landen</i>					
Kenmerken	Nederland	Groot-Britt.	Frankrijk	Duitsland	België
-wil wereld over-heersen	2	12	11	47	1
-versch. arm/rijk is groot	7	45	29	28	7
-democratisch	74	40	40	48	42
-neemt weinig vluchtelingen op	8	39	23	30	22
-vooruitstrevend	62	22	26	41	22
-oorlogszuchtig	2	6	7	46	1
-weinig sociale voorzieningen	2	29	29	14	14
-vredelievend	70	35	34	19	54
-technisch hoog ontwikkeld	73	29	29	56	22
<i>Leesvoorbeeld:</i> van de respondenten ziet 2% Nederland als oorlogszuchtig; 6% ziet Groot-Brittannië als zodanig, 7% Frankrijk, 46% Duitsland en 1% België.					

Bij de kenmerken van de landen staan drie frappante resultaten: bijna de helft van de respondenten vindt Duitsland oorlogszuchtig en denkt dat Duitsland de wereld wil overheersen; met die scores staat het land op eenzame hoogte. Nog geen twintig procent van de ondervraagden vindt het land vredelievend en daarmee is het land ook een duidelijke uitzondering. Een ander, minder in het oog springend maar niet minder frappant gegeven is, dat Duitsland na Groot-Brittannië door de meeste respondenten (30%) gezien wordt als een land dat weinig vluchtelingen opneemt, terwijl het van deze vijf landen veruit de meeste vluchtelingen heeft opgenomen uit het voormalige Joegoslavië.

De democratiescore

Voor dezelfde vijf landen als hierboven dienden de respondenten op een zevenpuntschaal aangeven in hoeverre die landen in hun ogen democratisch zijn. De respondenten achten Nederland en België iets democratischer dan Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland, die gedrieën nagenoeg hetzelfde gemiddelde hebben (tabel 2.8). Alle landen scoren met hun gemiddelde aan de democratische zijde van het middenpunt op de schaal (4). Van scepsis of een negatieve perceptie van de Duitse democratie blijkt uit deze cijfers in elk geval niets. Het aantal respondenten dat Duitsland als een democratisch land percipieert in vergelijking met de vier andere landen (in tabel 2.7), bevestigt deze bevinding.

Tabel 2.8 Gemiddelde score en variantie voor de zevenpuntsschaal democratie (1 = heel democratisch, 7 = helemaal niet democratisch)

	Gemiddelde	Variantie	N
Groot-Brittannië	3,42	1,893	1481
Frankrijk	3,34	1,693	1455
Duitsland	3,32	2,434	1473
Nederland	2,55	3,063	1494
België	2,98	2,449	1475

Objectieve kennis

Naast subjectieve kennis is ook objectieve kennis, de kennis van feiten, een onderdeel van het Duitslandbeeld. De objectieve kennis is gemeten via acht vragen. Gevraagd werd naar het aantal inwoners van Duitsland, de naam van de Duitse Bondskanselier en de Bondspresident van Duitsland, de hoofdstad, de munteenheid, de Duitse politieke partijen die in de regering zitten en het jaar waarin Oost- en West-Duitsland herenigd werden. De resultaten staan in tabel 2.9. Daarnaast werd gevraagd de Duitse politieke partijen te noemen die men kende. Vanwege de andere antwoordstructuur staan de resultaten van deze vraag in tabel 2.9a.

Tabel 2.9 Beantwoording kennisvragen

	Goed	Half goed	Fout	Wn/ga	Totaal
Aantal inwoners	9	16	41	34	100%
Bondskanselier	60	nvt	3	37	100%
Bondspresident	10	nvt	12	78	100%
Hoofdstad	56	nvt	36	8	100%
Munteenheid	92	nvt	2	6	100%
Regeringspartijen	1	17	6	77	101%
Herenigingsjaar	34	nvt	52	14	100%

Tabel 2.9a Aantal politieke partijen genoemd

0	65
1	19
2	11
3	4
4	1
5	0
6	0
Totaal	100%
N	1801

Het antwoord op de vraag hoeveel inwoners Duitsland heeft (\pm 78 miljoen), werd goed gerekend als het aantal tussen 61 en 90 miljoen lag. Het antwoord was half goed als het aantal tussen 41 en 60 of tussen 91 en 110 miljoen lag. De vraag naar de regeringspartijen werd goed gerekend als het antwoord CDU en FDP was, of CDU, CSU en

FDP. Antwoorden waarbij slechts één partij (of FDP en CSU) werd genoemd, al dan niet in combinatie met andere partijen, werden half goed gerekend.

De beantwoording van de andere vragen geeft een wisselend beeld te zien. Bijna iedereen weet wat de Duitse munteenheid is, maar slechts weinigen kunnen ook maar bij benadering vertellen hoeveel inwoners Duitsland heeft, of welke partijen in de regering zitten. Opvallend is de grote bekendheid van Bondskanselier Helmut Kohl. Bijna tweederde van de respondenten kent geen enkele politieke partij, negentien procent kent er één en elf procent twee. Zo'n vijf procent weet meer dan twee partijen te noemen.

De kennis lijkt op het eerste gezicht niet groot; dit is wellicht mede te wijten aan de verwarrende situatie rond de hoofdstad en het herenigingsjaar. Sinds kort is Berlijn weliswaar de hoofdstad van het land, maar Bonn is nog steeds regeringszetel. Een vergissing is bij deze vraag dan snel gemaakt. Het gros van de mensen die iets anders dan Berlijn noemden, gaf Bonn als antwoord. Ook de vraag over het jaar waarin de hereniging plaatsvond gaf wellicht aanleiding tot verwarring: veel mensen dachten dat 1989, in plaats van 1990, het herenigingsjaar was. In 1989 werd echter de Berlijnse Muur omvergetrokken, en deze emotionele en tot de verbeelding sprekende gebeurtenis trok meer aandacht van de media dan de 'papierenen' hereniging een jaar later.

Tabel 2.10 Kennis van Duitsland; samengestelde kennis-schaal

Hoog	10
Gemiddeld	48
Laag	42
Totaal	100%
N	1801

Om de hoeveelheid kennis van de respondenten over Duitsland overzichtelijker te maken, is een kennisscore geconstrueerd. Goede antwoorden zijn met twee punten gewaardeerd en half goede met één punt. Elke politieke partij die men kende werd ook met één punt gehonoreerd. De som van de antwoorden leverde zo de kennisscore op. Een score tot en met zes punten werd als 'laag' gewaardeerd. Zeven tot en met twaalf punten betekende een gemiddelde score, en dertien tot en met achttien een hoge. De helft van de respondenten heeft een gemiddelde kennis en 42% weinig tot niets van Duitsland weet (tabel 2.10). Tien procent van de jongeren heeft veel kennis van Duitsland.

Interesse

Om de interesse in Duitsland te meten is de respondenten gevraagd zelf in te schatten hoe geïnteresseerd zij zijn in Duitsland (en Frankrijk, Groot-Brittannië en België): zeer, tamelijk of niet geïnteresseerd.

<i>Tabel 2.11</i> Interesse voor vier Europese landen				
	Duitsland	België	Frankrijk	Groot-Brittannië
Zeër geïnteresseerd	16	10	26	18
Tamelijk geïnteresseerd	45	56	50	56
Niet geïnteresseerd	40	34	24	26
Totaal	101%	100%	100%	100%
N	1702	1632	1672	1625

De interesse voor Duitsland is niet bijzonder groot; het aantal zeer geïnteresseerden is groter dan dat bij België en bijna even groot als bij Groot-Brittannië, maar daar staat tegenover dat het aantal niet geïnteresseerden vergeleken met de drie andere landen het grootst is. Enerzijds blijft de interesse voor Duitsland achter bij de interesse voor de andere grote twee in de Europese Gemeenschap, waarbij de interesse voor Frankrijk duidelijk het grootst is, anderzijds is de interesse tenminste gelijk aan de interesse voor het andere buurland België.

Houding, kennis en interesse

Tot dusver is een inventarisatie gemaakt van houdingen, kennis en interesse afzonderlijk. Om de bevindingen over het beeld van Duitsland af te ronden, wordt hier kort ingegaan op de relatie tussen houdingen, objectieve kennis en interesse.

Houding en kennis

Tussen kennis en houding bestaat een duidelijke, maar niet zo sterke samenhang (tabel 2.12). Van de ondervraagden met een hoge kennisscore heeft 29% een positieve houding; bij de respondenten met een gemiddelde kennis is dat 16%, terwijl van degenen met een lage kennis toch nog 11% een positieve houding heeft, maar 64% een negatieve. Van de respondenten met een gemiddelde kennis heeft 53% een negatieve attitude, terwijl het

percentage met een negatieve houding onder de geënquêteerden met veel kennis een stuk lager, maar nog altijd 39% is.

<i>Tabel 2.12</i> De houding jegens Duitsland en kennis van Duitsland				
	Kennisscore:	hoog	midden	laag
Houding:				
positief		29	16	11
deels pos/deels neg		32	32	24
negatief		39	53	64
Totaal		100%	101%	99%
N		161	722	573
p < 0,001				
Kendall's tau b = 0,162				

Houding en interesse

De relatie tussen houding en interesse is veel sterker dan die tussen houding en kennis (tabel 2.13). Van de respondenten met een positieve houding zegt 39% zeer geïnteresseerd te zijn in Duitsland; 18% van degenen met een deels positieve en deels negatieve houding heeft een bovenmatige interesse en slechts 8% van degenen met een negatieve houding is zeer geïnteresseerd. Van die laatste groep is meer dan de helft (57%) niet geïnteresseerd in Duitsland; bij de ondervraagden met een deels positieve en deels negatieve houding is dat maar 19% en onder degenen met een positieve houding is bijna niemand geheel ongeïnteresseerd in Duitsland.

<i>Tabel 2.13</i> De houding jegens Duitsland en interesse voor Duitsland				
	Houding:	positief	deels pos/ deels neg	negatief
Interesse:				
zeer geïnteresseerd		39	18	8
tamelijk geïnteresseerd		57	63	35
niet geïnteresseerd		4	19	57
Totaal		100%	100%	100%
N		214	399	784
p < 0,001				
Kendall's tau b = 0,436				

Interesse en kennis

Net als tussen houding en kennis bestaat ook tussen interesse en kennis een duidelijk, zij het niet sterk verband. Het aantal respondenten met veel kennis loopt van 18% onder degenen met een grote interesse in Duitsland, via 12% naar 6% onder ondervraagden zonder interesse (tabel 2.14). Het aantal mensen met weinig kennis van Duitsland loopt van iets meer dan de helft onder niet geïnteresseerden, via 37% onder tamelijk geïnteresseerden, terug tot (nog altijd) 29% onder degenen met veel interesse.

<i>Tabel 2.14 Kennis van Duitsland en interesse in Duitsland</i>			
Interesse:	zeer geïnteresseerd	tamelijk geïnteresseerd	zeer geïnteresseerd
Kennis:			
hoog	18	12	6
midden	54	52	43
laag	29	37	51
Totaal	101%	101%	100%
N	265	760	671
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,174			

Conclusies

Het beeld van Duitsland is geïnventariseerd door de jongeren te vragen naar hun houding, hun subjectieve en objectieve kennis en hun interesse. Tevens is nagegaan of er samenhang bestaat tussen drie componenten van het beeld: houding, interesse en objectieve kennis.

In vergelijking met de andere EG-landen is de houding van jongeren jegens Duitsland en Duitsers zeer negatief. Meer dan de helft van de ondervraagden heeft een negatieve attitude tegenover Duitsland, slechts vijftien procent is positief. In verhouding tot andere landen is het aantal jongeren zonder een uitgesproken negatieve of positieve houding klein: over geen enkel ander land hebben meer mensen een uitgesproken attitude. De houdingen jegens het land en jegens het volk liggen dicht bij elkaar; de samenhang tussen de twee scores per ondervraagde is groter dan bij andere landen, en de gemiddelde scores liggen in vergelijking met andere landen ook dicht bij elkaar.

Gezien de spontane uitlatingen die in het onderzoek over Duitsland gemaakt werden, wordt Duitsland nog steeds heel vaak met de Tweede Wereldoorlog geassocieerd.

Daarnaast worden frequent zaken genoemd die met de actuele gewelddadigheden tegen buitenlanders te maken hebben. Zeer frappant zijn de onder grote groepen levende percepties over Duitsers en Duitsland: het volk zou overheersend en arrogant zijn, het land zou de wereld willen overheersen en zou oorlogszuchtig en niet vredelievend zijn. De in sommige literatuur genoemde scepsis ten aanzien van de Duitse democratie is onder jongeren niet terug te vinden. Zij zien Duitsland niet als minder democratisch dan Frankrijk of Groot-Brittannië.

Wat de (objectieve) kennis over Duitsland betreft, is geconstateerd dat de grootste groep jongeren een minimale kennis heeft. Met name valt op dat maar weinig jongeren enig besef lijken te hebben van de omvang van de Duitse bevolking. Opvallend veel weten de naam van de Duitse Bondskanselier.

De interesse voor Duitsland is in vergelijking met België, Frankrijk en Groot-Brittannië niet groot. Weliswaar bestaat voor Duitsland tenminste evenveel interesse als voor België, maar veel minder dan voor Groot-Brittannië en met name Frankrijk. In vergelijking met het andere buurland België scoort Duitsland derhalve niet slecht, in vergelijking met de andere grote twee van Europa wel.

Tussen de houding jegens Duitsland en Duitsers en de interesse voor Duitsland bestaat een duidelijk en sterk verband. Jongeren met een positieve houding hebben in het algemeen veel meer interesse voor Duitsland dan jongeren met een negatieve houding. Tussen de houding en objectieve kennis, en tussen objectieve kennis en interesse bestaan weliswaar ook duidelijke, maar minder sterke verbanden. Zij die veel weten van Duitsland, zijn in het algemeen wat positiever over Duitsland dan degenen die weinig weten. Niet verwonderlijk weten jongeren met veel interesse voor de oosterburen in het algemeen wat meer van Duitsland dan adolescenten zonder interesse.

3 OBJECTIEVE KENNIS, INTERESSE EN HOUDING; SAMENHANG MET ANDERE FACTOREN

Om het beeld van Duitsland en het Duitse volk meer reliëf te geven, en om aanknopingspunten aan te reiken voor toekomstig onderzoek naar de factoren die het beeld van Duitsland (en van landen in het algemeen) vormen dan wel beïnvloeden, zijn de objectieve kennis, de interesse en de houding vergeleken met enkele andere variabelen. Tevens is de respondenten gevraagd om zelf aan te geven waar zij hun informatie over Duitsland vandaan hebben - wie hun *socialisatie-agenten* zijn (geweest). Op de resultaten van deze vraag wordt als eerste ingegaan.

Gerapporteerde socialisatie-agenten; kennis en andere factoren

De informatiebron die het vaakst door respondenten werd genoemd, is de televisie/radio. Ruim driekwart van de respondenten noemde deze socialisatie-agent. Geschiedenisles, de ouders en de geschreven media werden elk door ongeveer zestig procent van de onder-vraagden genoemd.

<i>Tabel 3.1</i> Gerapporteerde socialisatie-agenten	
Socialisatie-agent	Percentage dat daar informatie van kreeg
-via TV/radio	78%
-via geschiedenisles	61%
-via ouders	57%
-via kranten/boeken/tijdschriften	56%
-via Duitse les	49%
-via vakantie(werk)-ervaringen	43%
-via vrienden en bekenden	36%
-via aardrijkskundeles	32%
-via grootouders	26%
-via andere familie	22%
-via regelmatig contact met Duitsers	11%
-via politieke jongerenorganisaties/partijen	2%

Iets minder dan de helft gaf aan via lessen Duits of ervaringen tijdens vakantie(werk) informatie over Duitsland te hebben verkregen. Daarna volgen vrienden en bekenden, en aardrijkskundeles, die elk door ongeveer eenderde van de respondenten worden genoemd.

Geconcludeerd kan worden dat de media de belangrijkste informatiebronnen voor jongeren vormen met televisie/radio als onbetwiste nummer één. Daarna komen lessen op school (vooral geschiedenisles). Van de familie vormen de ouders onbetwist de belangrijkste socialisatie-agent.

Kennis en het volgen van de media

De kennis van de respondenten over Duitsland is onder andere vergeleken met enkele factoren die de belangstelling voor actualiteiten meten. Zo hangt de kennis duidelijk samen met het lezen in de krant over buitenlandse politiek (tabel 3.2). Hoe minder vaak men zegt de buitenlandse politiek te volgen, des te kleiner de groep met veel kennis over Duitsland wordt - het percentage loopt terug van 31% van degenen die elke dag lezen tot 4% van hen die daar een paar keer per jaar over lezen - en hoe groter de groep met weinig kennis - dit percentage loopt op van 22 via 27 en 37 naar 48.

<i>Tabel 3.2 Kennis van Duitsland en lezen over buitenlandse politiek</i>				
Leest de krant hierover:	elke dag	paar keer per week	paar keer per maand	paar keer per jaar
Kennis:				
hoog	31	19	9	4
gemiddeld	47	55	54	49
laag	22	27	37	48
Totaal	100%	101%	100%	101%
N	100	448	384	276
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,215				

<i>Tabel 3.3 Kennis van Duitsland en TV-journaal kijken</i>				
Kijkt:	5-7 keer per week	3-4 keer per week	1-2 keer per week	nooit
Kennis:				
hoog	13	9	4	--
gemiddeld	52	48	41	31
laag	35	43	55	69
Totaal	100%	100%	100%	100%
N	993	436	281	45
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,166				

Ook het kijken naar het journaal op televisie houdt verband met de kennis over Duitsland. Toch weet slechts 13% van degenen die vijf à zeven maal per week kijken veel van Duitsland en nog altijd 35% weinig tot niets. Van degenen die nooit kijken heeft niemand veel kennis!

Tussen kennis en kijken naar actualiteitenrubrieken bestaat ook een verband, maar dit is minder duidelijk. Weliswaar neemt met het dalen van de frequentie waarmee men ernaar kijkt ook het percentage met veel kennis iets af, maar onder degenen die drie à vier maal per week kijken is de groep met weinig kennis relatief iets kleiner dan onder hen die vijf tot zeven keer per week kijken (34% tegen 37%).

<i>Tabel 3.4</i> Kennis van Duitsland en actualiteitenrubrieken kijken				
Kijkt:	5-7 keer per week	3-4 keer per week	1-2 keer per week	nooit
Kennis:				
hoog	18	16	11	6
gemiddeld	46	50	52	43
laag	37	34	37	51
Totaal	101%	100%	100%	100%
N	90	213	845	433
p < 0,001				
Kendall's tau b = 0,133				

Een andere manier om kennis te verwerven is het kijken naar de Duitse televisie. Ook met deze cijfers is de kennis vergeleken. Ingedeeld naar de frequentie waarmee men Duitse televisie kijkt is niet steeds een duidelijk verschil in kennis tussen de groepen te zien.

<i>Tabel 3.5</i> Kennis van Duitsland en Duitse TV kijken					
Kijkt:	elke dag	paar keer per week	paar keer per maand	paar keer per jaar	nooit
Kennis:					
hoog	16	15	13	5	5
gemiddeld	48	49	53	54	42
laag	36	36	35	41	53
Totaal	100%	100%	101%	100%	100%
N	131	516	358	268	404
p < 0,001					
Kendall's tau b = 0,133					

De kennis van de respondenten die elke dag, een paar keer per week of per maand kijken loopt nauwelijks uiteen. Er is eerder sprake van een tweedeling: de groepen die een paar keer per jaar of nooit naar Duitse televisie kijken, weten beduidend minder dan de andere drie groepen.

De kennis is niet alleen vergeleken met de frequentie waarmee men Duitse televisie kijkt, maar ook met het soort programma's dat men kijkt (tabel 3.6a en 3.6b).

<i>Tabel 3.6a</i> Kennis van Duitsland en Duitse TV naar soort programma's						
	Amusement		Series		Films	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee
Kennis:						
hoog	13	11	10	13	11	14
gemiddeld	55	49	50	51	50	54
laag	32	40	41	36	40	33
Totaal	100%	100%	101%	100%	101%	101%
N	328	1041	471	898	976	393
	niet significant		niet significant		niet significant	

Alleen het al dan niet kijken naar actualiteitenrubrieken en naar sportprogramma's hangen samen met de kennis over Duitsland. Vooral het verschil bij de actualiteitenrubrieken is groot, hetgeen niet zeer verwonderlijk is. Wel opmerkelijk is het verschil bij sportprogramma's.

<i>Tabel 3.6b</i> Kennis van Duitsland en Duitse TV naar soort programma's						
	Muziek/kunst/cultuur		Sport		Actualiteiten	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee
Kennis:						
hoog	13	11	17	9	30	10
gemiddeld	51	51	57	47	56	50
laag	35	38	27	44	15	40
Totaal	99%	100%	101%	100%	101%	100%
N	175	1194	494	875	137	1232
	niet significant		p < 0,001 Kendall's tau b = 0,182		p < 0,001 Kendall's tau b = 0,197	

Kennis en school

Een andere veel genoemde socialisatie-agent voor het opdoen van kennis over Duitsland was geschiedenisles. Aan de respondenten is ook gevraagd of zij (nog) geschiedenisles

kregen op school. Een vergelijking van de groep die geschiedenis heeft en de groep die dat niet meer heeft laat zien dat er wel enig verschil is in kennis, maar dat het verschil niet groot is. Met name de groep met weinig kennis is bij degenen zonder geschiedenis duidelijk groter. Het verschil tussen de grootte van de groep met veel kennis bedraagt slechts vier procent.

<i>Tabel 3.7 Kennis van Duitsland en les in geschiedenis</i>		
	wel	niet
Kennis:		
hoog	13	9
gemiddeld	53	47
laag	33	44
Totaal	99%	100%
N	498	1263
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,102		

Kennis en achtergrondvariabelen

De kennis over Duitsland is ook vergeleken met een aantal achtergrondvariabelen: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en de regio waar men woont: dicht bij de Duitse grens, aan de kust of ergens anders.

Het verschil in kennis tussen jongens en meisjes is behoorlijk: van de jongens heeft 15% een hoog kennisniveau, van de meisjes slechts 4%. Het verschil tussen de groepen met weinig kennis is zelfs 23%.

<i>Tabel 3.8 Kennis van Duitsland en geslacht</i>		
	jongen	meisje
Kennis:		
hoog	15	4
gemiddeld	54	42
laag	31	54
Totaal	100%	100%
N	1000	767
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,239		

Tussen de kennis en leeftijd bestaat geen ondubbelzinnig verband. Het verschil tussen de kleinste groep met veel kennis (onder de 15-jarigen: 6%) en de grootste groep (onder

de 19-jarigen: 17%) is elf procent; de groep met weinig kennis wordt naarmate de leeftijd vordert tot 17 jaar steeds kleiner, om onder 18- en 19-jarigen weer te groeien (tabel 3.9).

Tabel 3.9 Kennis van Duitsland en leeftijd					
	(#) 15 jaar	16 jaar	17 jaar	18 jaar	(\$) 19 jaar
Kennis:					
hoog	6	9	10	12	17
gemiddeld	46	48	56	49	42
laag	49	44	35	38	42
Totaal	101%	101%	101%	99%	99%
N	377	493	397	259	275
p < 0,001					
Kendall's tau b = -0,083					

Onderscheiden naar opleidingsniveau zijn de verschillen in kennis tussen de vijf groepen groter (tabel 3.10). Op MBO-niveau is het kennisniveau beter dan op MAVO- en HAVO-niveau. Het kennisniveau op HAVO-niveau is nauwelijks hoger dan op MAVO-niveau.

Tabel 3.10 Kennis van Duitsland en opleidingsniveau					
	LBO/VBO	MBO	MAVO	HAVO	VWO
Kennis:					
hoog	1	12	6	8	23
gemiddeld	36	49	50	58	54
laag	63	40	45	34	23
Totaal	100%	101%	101%	100%	100%
N	227	441	302	290	336
p < 0,001					
Kendall's tau b = -0,213					

Onder leerlingen van het VWO is de groep met veel kennis veel groter dan onder welke andere groep leerlingen dan ook, en de groep met weinig kennis veel kleiner. Voor het LBO/VBO geldt het omgekeerde: hier is de groep met veel kennis duidelijk het kleinst, terwijl de groep met weinig kennis veruit de grootste is.

Een laatste factor die hier getoetst wordt op samenhang met kennis is de regio waar men woont. De kleine verschillen tussen de regio's laten zien dat er geen significant verband bestaat tussen het gebied waar men woont en de hoeveelheid kennis die men heeft (tabel 3.11).

<i>Tabel 3.11 Kennis van Duitsland en woonregio</i>			
	Aan Duitse grens	Aan de kust	Overig
Kennis:			
hoog	12	8	10
gemiddeld	44	48	52
laag	44	44	39
Totaal	100%	100%	101%
N	622	360	819
niet significant			

Interesse in Duitsland en andere factoren

Ook de interesse in Duitsland is vergeleken met enkele andere factoren. Behalve de belangstelling voor actualiteiten in het algemeen, het volgen van bepaalde schoollessen en enkele achtergrondvariabelen, is ook het direct contact met Duitsers getoetst op samenhang met interesse.

Interesse en het volgen van de media

Het verband tussen het volgen van de media en interesse is in het algemeen wat zwakker dan tussen kennis en het volgen van de media. Zo wordt de groep zeer geïnteresseerden kleiner - en de groep zonder interesse groter - naarmate de frequentie van het lezen van buitenlands nieuws afneemt, maar de verschillen zijn minder groot dan bij de kennis het geval was (zie pagina 34).

<i>Tabel 3.12 Interesse in Duitsland en lezen over buitenlandse politiek</i>				
Leest de krant hierover:	elke dag	paar keer per week	paar keer per maand	paar keer per jaar
zeer geïnteresseerd	31	23	15	9
tamelijk geïnteresseerd	35	50	51	42
niet geïnteresseerd	33	28	34	49
Totaal	99%	101%	100%	100%
N	96	432	367	264
p < 0,001				
Kendall's tau b = 0,164				

Van degenen die het vaakst naar het TV-journaal kijken is 19% zeer geïnteresseerd; dit percentage loopt terug tot 2% van degenen die nooit naar het journaal kijken. Aan de

andere kant loopt het percentage ongeïnteresseerden op van 35% onder hen die bijna altijd kijken tot 59% onder degenen die nooit kijken.

Tabel 3.13 Interesse in Duitsland en TV-journaal kijken

Kijkt:	5-7 keer per week	3-4 keer per week	1-2 keer per week	nooit
zeer geïnteresseerd	19	12	12	2
tamelijk geïnteresseerd	47	46	41	39
niet geïnteresseerd	35	42	46	59
Totaal	101%	100%	99%	100%
N	946	406	267	44

p < 0,001
Kendall's tau b = 0,117

Tabel 3.14 Interesse in Duitsland en actualiteitenrubrieken kijken

Kijkt:	5-7 keer per week	3-4 keer per week	1-2 keer per week	nooit
zeer geïnteresseerd	23	17	17	13
tamelijk geïnteresseerd	43	41	47	42
niet geïnteresseerd	35	42	37	46
Totaal	101%	100%	101%	101%
N	87	206	798	412

niet significant

Het kijken naar actualiteitenrubrieken heeft - in tegenstelling tot het journaal kijken - geen significant verband met de interesse in Duitsland. De verschillen tussen de groepen zijn erg klein en bovendien is het deel ongeïnteresseerden onder degenen die één à twee keer per week naar een actualiteitenrubriek kijken kleiner dan onder de groep die drie tot vier keer per week kijkt, terwijl het deel met grote interesse voor Duitsland in deze groepen even groot is (tabel 3.14).

Interesse en direct contact met Duitsers

Op twee manieren is geprobeerd te achterhalen of en hoeveel mensen in contact komen met Duitsers. Ten eerste is de respondenten gevraagd of zij Duitse familie of vrienden hebben. Ten tweede dienden zij aan te geven hoe vaak ze in Duitsland geweest waren.

Er bestaat een weliswaar niet sterk, maar wel duidelijk verband tussen de interesse en het aantal malen dat men Duitsland bezocht heeft. De groep die vijf maal of vaker in Duitsland is geweest telt duidelijk het grootste gedeelte zeer geïnteresseerden en het

kleinste deel ongeïnteresseerden. Daarna volgt de groep die twee tot vier keer geweest is. Van de mensen die eenmaal of nooit in Duitsland zijn geweest is nog ongeveer tien procent zeer geïnteresseerd. Het verschil in interesse tussen deze laatste twee groepen komt tot uiting in de groep niet-geïnteresseerden. Van degenen die nooit in Duitsland zijn geweest is het deel ongeïnteresseerden 58%; van hen die één keer in Duitsland waren, is het deel zonder enige interesse 43%.

<i>Tabel 3.15</i> Interesse in Duitsland en aantal malen in Duitsland geweest				
	\$ 5 keer	2-4 keer	1 keer	nooit
zeer geïnteresseerd	21	15	10	9
tamelijk geïnteresseerd	47	48	45	33
niet geïnteresseerd	32	38	45	58
Totaal	100%	101%	100%	100%
N	673	505	275	214
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,165				

<i>Tabel 3.16</i> Interesse in Duitsland en het hebben van Duitse familie of vrienden		
	wel	niet
zeer geïnteresseerd	22	12
tamelijk geïnteresseerd	49	42
niet geïnteresseerd	29	46
Totaal	100%	100%
N	609	1072
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,166		

Het verband tussen interesse en het hebben van Duitse familie of vrienden is ongeveer even sterk (tabel 3.16). Van de respondenten met Duitse familie of vrienden is 22% zeer geïnteresseerd, van de ondervraagden die geen familie of vrienden hebben 12%. Het verschil tussen de groepen ongeïnteresseerden is nog iets groter, namelijk zeventien procentpunten.

Interesse en school

Tussen interesse en les in Duits is een matige samenhang. Er bestaat niet zozeer een verschil tussen de groepen zeer geïnteresseerden (vier procent), als wel tussen de groepen niet-geïnteresseerden (vijftien procent).

<i>Tabel 3.17</i> Interesse in Duitsland en les in Duits		
	wel	niet
zeer geïnteresseerd	18	14
tamelijk geïnteresseerd	52	40
niet geïnteresseerd	31	46
Totaal	101%	100%
N	736	923
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,138		

Interesse en achtergrondvariabelen

De interesse is ook vergeleken met enkele achtergrondvariabelen, namelijk geslacht, opleidingsniveau en de regio waar men woont.

Er bestaat geen significant verschil tussen jongens en meisjes als het om interesse in Duitsland gaat. Van de jongens is nog wel een iets groter deel zeer geïnteresseerd, maar de groep niet-geïnteresseerden is bij beide even groot.

<i>Tabel 3.18</i> Interesse in Duitsland en geslacht		
	jongen	meisje
zeer geïnteresseerd	17	14
tamelijk geïnteresseerd	44	47
niet geïnteresseerd	39	39
Totaal	100%	100%
N	944	724
niet significant		

<i>Tabel 3.19</i> Interesse in Duitsland en opleidingsniveau					
	LBO/VBO	MBO	MAVO	HAVO	VWO
zeer geïnteresseerd	11	14	20	17	18
tamelijk geïnteresseerd	33	46	46	48	56
niet geïnteresseerd	56	40	34	35	26
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
N	213	405	290	282	326
p < 0,001 Kendall's tau b = -0,133					

Het opleidingsniveau hangt wel samen met interesse, al is het verband niet overzichtelijk. Onder LBO/VBO-leerlingen is de interesse duidelijk het laagst (de kleinste groep

zeer geïnteresseerden en de grootste groep niet-geïnteresseerden), gevolgd door MBO-leerlingen, maar de groep met grote interesse is onder MAVO-leerlingen het grootst terwijl de groep niet-geïnteresseerden onder VWO-leerlingen het kleinst is. Bovendien is de interesse onder MAVO-leerlingen groter dan onder HAVO-leerlingen. Een hoger opleidingsniveau betekent derhalve niet automatisch meer interesse in Duitsland.

Net als bij de kennis speelt bij de interesse voor Duitsland de nabijheid van de Duitse grens of van toeristische kustplaatsen geen significante rol. De verschillen tussen de groepen zijn te klein om consequenties aan te verbinden. Voor zover er van enig verschil sprake is, is deze tegengesteld aan de verwachting: juist aan de kust is de interesse iets groter dan aan de grens.

<i>Tabel 3.20</i> Interesse in Duitsland en woonregio			
	Aan Duitse grens	Aan de kust	Overig
zeer geïnteresseerd	15	18	15
tamelijk geïnteresseerd	43	48	45
niet geïnteresseerd	43	34	40
Totaal	101%	100%	100%
N	581	344	777
niet significant			

Houding jegens Duitsers en Duitsland, en andere factoren

Ook voor de houding is nagegaan of deze samenhangt met enkele factoren, namelijk direct contact met Duitsers, de regio waar men woont, geslacht en opleidingsniveau.

De houding en direct contact met Duitsers

Het verband tussen de houding en direct contact met Duitsers is via twee vragen getoetst. Ten eerste is de houding vergeleken met het aantal malen dat de respondent in Duitsland is geweest, ten tweede met het al dan niet hebben van Duitse familie of vrienden.

Van de jongeren die vijf keer of vaker naar Duitsland zijn geweest, heeft iets meer dan een kwart een positieve houding; van de groep die er nooit is geweest zijn degenen met een positieve houding te verwaarlozen (tabel 3.21). Niettemin, van de respondenten die vijf keer of meer in Duitsland zijn geweest is ook nog 45% negatief over Duitsland; dit loopt op via 58% en 66%, tot 73% van de ondervraagden die nooit in Duitsland zijn

geweest. De samenhang tussen de houding en het aantal malen dat de respondent in Duitsland is geweest, is derhalve vrij sterk.

<i>Tabel 3.21 Houding en aantal malen in Duitsland geweest</i>				
	\$ 5 keer	2-4 keer	1 keer	nooit
Houding:				
positief	26	11	7	3
deels pos./deels neg.	29	31	27	24
negatief	45	58	66	73
Totaal	100%	100%	100%	100%
N	585	434	241	172
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,214				

Ook tussen geënquêteerden die Duitse familie of vrienden hebben en de ondervraagden die dat niet hebben, bestaat een sterk verschil in houding jegens Duitsland. Van degenen met Duitse familie of vrienden is liefst 26% positief over Duitsland, tegen slechts 9% van de jongeren zonder Duitse familie of vrienden.

<i>Tabel 3.22 Houding en Duitse familie/vrienden</i>		
	ja	nee
Houding:		
positief	26	9
deels pos./deels neg.	32	27
negatief	42	64
Totaal	100%	100%
N	532	915
p < 0,001 Kendall's tau b = 0,232		

De houding en achtergrondvariabelen

Tussen de houding van jongens en die van meisjes is een duidelijk, zij het niet erg groot, verschil waarneembaar. Onder meisjes bevindt zich enerzijds een grotere groep met een negatieve houding dan onder jongens (11% tegen 19%) en anderzijds een wat kleinere groep met een positieve houding (59% tegen 53%).

<i>Tabel 3.23 Houding en geslacht</i>		
	jongen	meisje
Houding:		
positief	19	11
deels pos./deels neg.	28	30
negatief	53	59
Totaal	100%	100%
N	814	626
p < 0,001		
Kendall's tau b = 0,080		

De samenhang met het opleidingsniveau van de respondent is matig. Op alle niveaus is de groep met een positieve houding ongeveer even groot (tabel 3.24). De verschillen tussen de middencategorieën zijn wel onmiskenbaar. Van de LBO/VBO-leerlingen heeft slechts 15% geen uitgesproken mening, terwijl van de VWO-leerlingen zelfs 39% in de middencategorie zit.

<i>Tabel 3.24 Houding en opleiding</i>					
	LBO/VBO	MBO	MAVO	HAVO	VWO
Houding:					
positief	14	17	14	13	19
deels pos./deels neg.	15	27	30	33	39
negatief	71	56	55	54	43
Totaal	100%	100%	99%	100%	101%
N	161	368	260	254	273
p < 0,001					
Kendall's tau b = -0,101					

<i>Tabel 3.25 Houding en woonregio</i>			
	Aan Duitse grens	Aan de kust	Overig
Houding:			
positief	20	12	13
deels pos./deels neg.	24	31	31
negatief	56	57	56
Totaal	100%	100%	100%
N	490	295	673
p < 0,01			
Uncertainty coefficient = 0,006			

Tussen het woongebied en de houding tenslotte, bestaat slechts een heel zwak verband (tabel 3.25). Er is alleen enig verschil tussen de groepen met een positieve houding. De categorieën met een negatieve houding zijn in alle drie regio's even groot.

Conclusies

In dit hoofdstuk is voor een aantal factoren de samenhang met enkele componenten van het beeld nagegaan. Deze inventarisatie diende enig reliëf aan het beeld van Duitsland en Duitsers te geven en aanknopingspunten te leveren voor vervolgonderzoek.

Kennis over Duitsland vertoont de sterkste samenhang met het geslacht, het opleidingsniveau en de belangstelling voor buitenlandse politiek van de respondent. Iets minder sterke samenhang is er met het kijken naar het journaal en het kijken naar Duitse actualiteiten- en sportprogramma's. Kennis heeft een matig verband met het volgen van geschiedenis op school en met Duitse televisie kijken. Tussen kennis enerzijds en leeftijd en het kijken naar actualiteitenrubrieken anderzijds bestaat een onduidelijk en bovendien matig tot zwak verband. Het woongebied van de respondenten en het al dan niet kijken naar films, series, amusements- en muziek/kunst/cultuur-programma's op de Duitse TV hangt niet samen met de hoeveelheid kennis van Duitsland.

Geen enkele factor heeft een sterke samenhang met interesse in Duitsland. Er is wel duidelijk verschil in interesse tussen respondenten die direct contact met Duitsers hebben (gehad) en degenen die dat niet hebben. Ook is er een duidelijk verband tussen belangstelling voor buitenlandse politiek en de interesse in Duitsland. Jongeren die op school Duits hebben zijn duidelijk meer geïnteresseerd in Duitsland dan jongeren die dat niet hebben. Tussen het journaal kijken en interesse bestaat een matig verband. Het opleidingsniveau van de jongeren heeft een onduidelijke samenhang met de interesse voor Duitsland. Het geslacht, de regio waar de respondent woont en het kijken naar actualiteitenrubrieken hebben geen significante relatie met de interesse.

De houding tenslotte, heeft een sterke relatie met direct contact met Duitsers. Zowel jongeren met Duitse familie of vrienden als jongeren die vaak in Duitsland zijn geweest zijn significant positiever over Duitsland en Duitsers dan de overige jongeren. Jongens zijn in het algemeen wat positiever over Duitsland en Duitsers dan meisjes. Naarmate het opleidingsniveau van de respondenten hoger is, is de categorie zonder uitgesproken positieve of negatieve houding groter. Jongeren die in de buurt van de Duitse grens wonen zijn iets positiever jegens het land en het volk dan anderen.

4 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Over het beeld dat Nederlanders van Duitsland hebben bestaat grote zorg. Niet alleen in Nederlandse en Duitse wetenschappelijke en politiek-bestuurlijke kringen is men ongerust over de verstandhouding tussen beide volkeren; ook in een breder kader krijgt de beeldvorming over andere landen aandacht. Een van de doelstellingen van de Raad van Ministers van de Raad van Europa is het instellen van schoollessen die misvattingen over andere landen en volkeren moeten wegnemen.

De vraag, wat het beeld van Duitsland bij het 'gewone' publiek nu eigenlijk inhoudt, is bij al deze zorg enigszins onderbelicht gebleven. Er is weinig survey-onderzoek naar verricht, en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden kent zijn beperkingen. Daarom is van november 1992 tot januari 1993 een onderzoek naar het Duitslandbeeld onder jongeren van vijftien tot negentien jaar gehouden. Hier worden nogmaals de belangrijkste bevindingen genoemd.

Als componenten van het beeld zijn gekozen objectieve kennis, subjectieve kennis, interesse en als belangrijkste begrip: de houding. Om de resultaten in perspectief te kunnen plaatsen, zijn de vragen die de houding meten gesteld voor alle landen van de Europese Gemeenschap. De antwoorden van elke respondent op deze vragen zijn opgeteld tot één score voor de houding. Door de manier van vragen en door deze constructie kunnen de uitspraken over de houding jegens Duitsland alleen in relatie tot andere landen gezien worden.

De houding van jongeren jegens Duitsers en Duitsland is in vergelijking met de houding jegens andere EG-landen en -volken veruit het negatiefst. Van alle jongeren heeft 56% een negatieve houding tegenover Duitsland. De houding tegenover alle andere EG-landen is veel positiever, behalve de houding jegens Ierland. Tegenover dit land staan jongeren ook duidelijk minder positief dan tegenover de overige landen.

Subjectieve kennis werd gemeten met behulp van spontane uitlatingen van respondenten over Duitsland. Daarnaast diende de respondenten van een aantal eigenschappen aan te geven of zij die aan Duitsers toekenden, en van een aantal eigenschappen of zij die toekenden aan Duitsland. Ruime meerderheden zien Duitsers als overheersend en arrogant (71% respectievelijk 60%). Daarnaast ziet bijna de helft van de jongeren

Duitsland als oorlogszuchtig (46%) en als een land dat de wereld wil overheersen (47%); slechts 19% ziet Duitsland als vredelievend land. De spontane uitlatingen beslaan voor 18% opmerkingen over de Tweede Wereldoorlog en voor 20% antwoorden over de rellen rond asielzoekerscentra in Duitsland.

Over Duitsland zijn acht vragen gesteld om de objectieve kennis te meten. Veel jongeren weten wie de naam van de Bondskanselier van Duitsland (60%). Slechts iets minder dan tien procent van de jongeren kan daarentegen enigszins inschatten hoeveel inwoners het land ongeveer telt. Op basis van deze acht vragen is een kennisscore berekend. Daaruit blijkt dat een grote minderheid (42%) een minimale kennis van Duitsland bezit.

De interesse voor de Bondsrepubliek van jongeren werd gemeten door hen te vragen daar zelf een inschatting van te maken. Deze vraag is ook gesteld voor België, Groot-Brittannië en Frankrijk. In vergelijking met België is de interesse voor Duitsland iets groter. In vergelijking met de andere Westeuropese grootmachten Groot-Brittannië en vooral Frankrijk bestaat er minder interesse voor Duitsland.

Tevens is de samenhang tussen de componenten van het beeld onderzocht. De houding hangt vooral sterk samen met interesse voor Duitsland. In het algemeen geldt: hoe positiever de houding, hoe groter de interesse. Ook tussen de houding en objectieve kennis bestaat een verband, maar dit is minder sterk. Met een toename van de kennis van Duitsland wordt de houding in het algemeen wel wat positiever. De relatie tussen interesse en kennis is ongeveer even sterk als tussen de houding en kennis. Hier geldt dat een toename van de interesse gepaard gaat met enige toename van de kennis.

Om de resultaten iets meer reliëf te geven, en om aanknopingspunten aan te reiken voor eventueel vervolgonderzoek, is voor de objectieve kennis, de interesse en de houding nagegaan of deze componenten samenhangen met andere factoren. Het ging daarbij om belangstelling voor actualiteiten in het algemeen, direct contact met Duitsers, schoollessen, geslacht, opleidingsniveau, leeftijd en de regio waar men woont.

Het lezen over buitenlandse politiek in de krant hangt duidelijk samen met de hoeveelheid objectieve kennis en de interesse. Kijken naar het journaal op televisie heeft een duidelijk verband met kennis, maar een matig verband met interesse. Kijken naar actualiteitenrubrieken heeft echter een matige relatie met kennis en geen samenhang met interesse. Het volgen van lessen geschiedenis heeft slechts een matig verband met kennis. Tussen het volgen van lessen Duits en interesse is een redelijk sterke samenhang. Jongeren met Duitse familie of vrienden hebben wat meer interesse in Duitsland dan jongeren zonder Duitse familie of vrienden. Het al dan niet hebben van Duitse familie of

vrienden hangt sterker samen met de houding jegens Duitsland en Duitsers. Ook het aantal malen dat jongeren in Duitsland zijn geweest hangt sterker samen met hun houding dan met hun interesse voor Duitsland. Jongens weten meer van Duitsland dan meisjes en zij hebben ook een positievere houding. De interesse onder beide groepen is even groot. Tussen de hoeveelheid kennis en de leeftijd van de jongeren bestaat een matig en onduidelijk verband. Het opleidingsniveau hangt sterk samen met de kennis en kent ook een verband met de houding. Hoe hoger het opleidingsniveau, des te groter de kennis en des te kleiner de groep met een uitgesproken positieve of negatieve houding jegens Duitsers en Duitsland. De regio waar men woont, tenslotte, houdt geen verband met kennis en interesse. Of men nu aan de grens met Duitsland of in een toeristisch kustplaatsje woont, het heeft geen consequenties voor de kennis of de interesse. Aan de Duitse grens zijn jongeren nauwelijks positiever over Duitsland en Duitsers dan elders in het land.

Deze resultaten gelden voor de jongeren tussen vijftien en negentien jaar in Nederland. De steekproef was weliswaar niet helemaal, maar wel bij benadering representatief. In de steekproef waren jongens en de hogere opleidingsniveaus (MAVO/HAVO/VWO) iets oververtegenwoordigd. Voorzover dit gevolgen zou kunnen hebben voor de resultaten van het onderzoek zou hebben, zou de werkelijke houding jegens Duitsland en Duitsers, gezien het feit dat jongens positiever over Duitsland zijn dan meisjes en gezien het feit dat op hoger opleidingsniveau minder mensen een uitgesproken houding hebben dan op lager onderwijsniveau, waarschijnlijk nog negatiever en uitgesprokener zijn.

Hoewel nu bekend is wat het beeld van Duitsland en Duitsers onder Nederlandse jongeren is, is nog onduidelijk hoe deze beelden tot stand zijn gekomen. Dit onderzoek is een momentopname; oorzaken en gevolg kunnen op basis van de theorie, eerder onderzoek en dit onderzoek niet onderscheiden worden. Gezien de relatief zeer negatieve houding jegens Duitsland is het belangrijk te onderzoeken wanneer en hoe die houding tot stand gekomen is. Gedacht kan worden aan longitudinaal onderzoek, zodat op meerdere tijdstippen gemeten kan worden wat de houding is. De ontwikkeling van beelden van andere landen kan dan beter begrepen worden.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Alberts, A., *Op weg naar het zoveelste Reich* (Amsterdam 1990).
- Aletrino, L. et al., *Mogen wij nog anti-Duits zijn?* (Amsterdam 1965).
- Allport, G.W., "Attitudes", in: C. Murchison (red.), *A handbook of social psychology* (Worcester 1935) 798-844.
- Allport, G.W., *The nature of prejudice* (2^e druk; New York 1958).
- Amir, Y., "The role of intergroup contact in change of prejudice and ethnic relations", in: P.A. Katz (red.), *Towards the elimination of racism* (New York 1976) 245-308.
- Beck, P.A., "The role of agents in political socialization", in: S.A. Renshon (red.) *Handbook of political socialization* (New York/Londen 1977), ??-??.
- Beunders, H., *De drang naar Duitsland: of het einde van een zwaar bewaakte illusie* (Amsterdam 1990).
- Beunders, H.J.G. en H.H. Selier, *Argwaan en profijt: Nederland en West-Duitsland 1945-1981* (Amsterdam 1983).
- Bredella, L. (red.), *Die USA in Unterricht und Forschung* (Bochum 1984).
- Brouwer, M., "Nationaal karakter en stereotypen", in: J. van Ginneken en R. Kouijzer (red.), *Politieke psychologie: inleiding en overzicht* (Alphen aan den Rijn 1986) 99-104.
- Campbell, D.T., "Social attitudes and other acquired behavioral dispositions", in S. Koch (red.), *Psychology: a study of a science* deel 6 (New York 1963), 94-172.
- Chein, I., "Behavior theory and the behavior of attitudes: some critical comments", *Psychological review* 55, 3 (1947) 175-188.
- Corsini, R.J. (red.), *Encyclopedia of psychology* deel 1 (New York 1984).
- Dekker, H., "Political socialization theory and research", in: H. Dekker en R. Meyenberg (red.) *Politics and the European younger generation: political socialization in eastern, central and western Europe* (Oldenburg 1991), 16-58.
- Dekker, H. en J.R. Schot, "Images of the US in the Netherlands", in: R.F. Farnen (red.), *Reconceptualizing politics, socialization, and education* (Oldenburg 1993) 205-229.
- Doob, L.W., "The behavior of attitudes", *Psychological review* 54, 3 (1947) 135-156.

- Duyns, C., *De zondagsjongen* (Amsterdam 1988).
- Fishbein, M. en I. Ajzen, *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research* (Reading 1975).
- Förster, P. en W. Friedrich, "Politische Einstellungen und Grundpositionen Jugendlicher in Ostdeutschland", in *Aus Politik und Zeitgeschichte* 38, 1992, 3-15.
- Groenewold, P., *De mof voorbij: Trauma und Traum. Eine vergleichende Analyse niederländischer Anschauungsformen des Deutschen und deutscher Anschauungsformen der Niederlande*. Lezing gehouden op het congres... Rijksuniversiteit te Groningen.
- Hagendoorn, L., *Cultuur-conflict en vooroordeel: essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1986).
- Hagendoorn, L., "Determinants and dynamics of national stereotypes", in R. Meyenberg en H. Dekker (red.), *Perceptions of Europe in East and West* (Oldenburg 1992).
- Hagendoorn, L. en H. Linssen, "Nationale karakteristieken en stereotypen", in A.J.A. Felling en J. Peters (red.), *Cultuur en sociale wetenschappen. Beschouwingen en empirische studies* (Nijmegen 1991), 171-198.
- Heldring, J.L., "Duitsland voor Nederlanders: 'geen land'", in M. Krop (red.), *Burengerucht: opstellen over Duitsland* (Deventer 1978).
- Heß, J.C., "Was werden nur die lieben Nachbarn sagen? Schluss- und Nachbetrachtung", in: R. Fremdling et al. (red.), *Die überwundene Angst? Die neun Nachbarländer und die deutsche Einheit* (nog te publiceren).
- Heß, J.C. en F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers - altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980* (Den Haag 1982).
- Hess, J.C. en F. Wielenga, "Veertig jaar na dato: voltooid Nederlands-Duitse normalisering?", *Internationale Spectator* 39, 11 (1985) 686-696.
- Heß, J.C. en F. Wielenga, "Gibt es noch Ressentiments ...? Das niederländische Deutschlandbild seit 1945", in: J.C. Heß en H. Schissler (red.), *Nachbarn zwischen Nähe und Distanz: Deutschland und die Niederlande* (Frankfurt 1988).
- Himmelweit, H.T., P. Humphreys, M. Jaegers en M. Katz, *How voters decide: a longitudinal study of political attitudes and voting extending over fifteen years* (Londen 1981).
- Jahoda, G., "Nationalitätsvorstellungen bei Kindern: eine kritische Studie zu den Piaget-schen Entwicklungsstadien", in A. Wacker (red.) *Die Entwicklung des Gesellschaftsverständnisses bei Kindern* (Frankfurt 1976), 149-164.
- Jennings, M.K. en R.G. Niemi, *The political character of adolescence: the influence of families and schools* (Princeton 1974).

- Jennings, M.K. en R.G. Niemi, *Generations and politics: a panel study of young adults and their parents* (Princeton 1981).
- Krop, M., "Burengerucht: Duitsland weer een probleem?", in: M. Krop (red.), *Burengerucht: opstellen over Duitsland* (Deventer 1978).
- Lademacher, H., *Zwei ungleiche Nachbarn: Wege und Wandlungen der deutsch-niederländischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert* (Darmstadt 1989).
- Lademacher, H., "Der ungleiche Nachbar: Das Bild der Deutschen in den Niederlanden", in: G. Trautmann (red.), *Die Hässlichen Deutschen? Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn* (Darmstadt 1991).
- Lademacher, H., *Duitsland - een nieuwe buur: enkele opmerkingen over groei en karakter van de politieke identiteit van het land*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Duitslandkunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen (Nijmegen 1991).
- McCrary, R.E. en J.B. McCrary, "Effect of direct exposure to foreign target groups on descriptive stereotypes held by American students", *Social behavior and personality* 4, 2 (1976) 233-239.
- McGuire, W.J., "Attitudes and attitude change", in: G. Lindzey en E. Aronson (red.) *The handbook of social psychology* deel 2 (3^e druk; New York 1985), 233-346.
- Meningen over Duitse eenheid* (diverse auteurs; Amsterdam 1990).
- Müller, H. en W. Schubarth, "Rechtsextremismus und aktuelle Befindlichkeiten von Jugendlichen in den neuen Bundesländern", *Aus Politik und Zeitgeschichte* nr. 38, 1992, 16-28.
- Onder invloed van Duitsland: een onderzoek naar gevoeligheid en kwetsbaarheid in de betrekkingen tussen Nederland en de Bondsrepubliek*. WRR-rapport (Den Haag 1982).
- Piaget, J. en A. Weil, "Die Entwicklung der kindlichen Heimatvorstellungen und der Urteile über andere Länder", in: A. Wacker (red.) *Die Entwicklung des Gesellschaftsverständnisses bei Kindern* (Frankfurt 1976), 127-148.
- Rajecki, D.W., *Attitudes: themes and advances* (Sunderland 1982).
- Renckstorf, K., "Nederlanders over Duitsers: vormen de media het Nederlandse beeld van Duitsers?", in: A.J.A. Felling en J. Peters (red.), *Cultuur en sociale wetenschappen. Beschouwingen en empirische studies* (Nijmegen 1991), 143-170.
- Renckstorf, K. en J. Janssen (red.), *Erger dan Duitsers...: Het beeld van Duitsers en Duitsland in de Nederlandse media* (Nijmegen 1989).

- Renckstorf, K. en O. Lange, *Niederländer über Deutsche: eine empirische Studie zur Exploration des Bildes der Niederländer von Deutschen* (Nijmegen 1990).
- Rokeach, M., *Beliefs, attitudes, and values: a theory of organization and change* (San Francisco 1968).
- Rondom Holocaust: een onderzoek naar de invloed van een omstreden tv-serie op jongeren.*
In opdracht van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek NOS (zonder plaats, zonder jaar).
- Torney Purta, J., "Conclusions and recommendations", in: Council of Europe/Council for Cultural Co-operation, *Conference on "Teaching and learning about each other: the USA and Western Europe"* (Straatsburg 1985) 69-73.
- Wielenga, J.W.F., *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989).
- Wielenga, F., "Sensibilität und Verwundbarkeit: die Niederlande und die deutsche Frage", in: R. Fremdling et al. (red.), *Die überwundene Angst? Die neun Nachbarländer und die deutsche Einheit* (nog te publiceren).
- Zajonc, R.B., "Attitudinal effects of mere exposure", *Journal of personality and social psychology* 9,2 (monograph supplements; 1968) 1-27.

BIJLAGEN

BIJLAGE IA VRAGENLIJST; SCHOLIERENVERSIE

Hallo,

Het instituut voor internationale betrekkingen Clingendael doet op het moment onderzoek over enkele Europese landen en met name over Duitsland.

Jouw school is als een van de 45 scholen geselecteerd om mee te doen aan dit onderzoek. Zonder jouw medewerking kan het onderzoek niet goed worden uitgevoerd. We zouden het dan ook erg op prijs stellen als jij deze vragenlijst in wilt vullen.

Aanwijzingen voor het invullen van de vragenlijst:

- * Beantwoord alle vragen zo eerlijk mogelijk.
- * Beantwoord de vragen **zelf**, kijk niet bij je buurman/-vrouw en overleg ook niet: het gaat ons om je **eigen** mening.
- * Neem gerust de tijd en lees elke vraag aandachtig voordat je antwoordt.
- * Wanneer er verschillende antwoordmogelijkheden gegeven worden, kleur dan het rondje van jouw keuze in. Volgt er een lijn na een vraag, schrijf dan het antwoord in je eigen woorden op. Staan er kolommen, kruis dan het hokje van jouw keuze aan.
- * Normaal mag je één van de antwoordmogelijkheden kiezen. Als je meer rondjes mag aankruisen, dan staat dat er bij.
- * Mocht je het antwoord op een vraag niet weten, of heb je geen mening, dan is dat niet erg. Dit is geen proefwerk, je krijgt er dus geen cijfer voor. Als je iets niet weet, ga dan niet overleggen met anderen, maar vul gewoon '**weet niet**' of '**geen mening**' in.
- * Blader tijdens het invullen niet vooruit of terug in de vragenlijst. Beantwoord de vragen gewoon in volgorde.

Alvast hartelijk bedankt voor je medewerking.

-
- 1) Als er in de krant nieuws over de Nederlandse politiek staat, hoe vaak lees je dan zelf over dat soort zaken?
- 5 O ik lees geen krant -----> ga naar vraag 3
4 O een paar maal per jaar
3 O een paar maal per maand
2 O een paar keer per week
1 O elke dag
9 O weet niet
- 2) Als er in de krant nieuws over politiek in het buitenland staat, hoe vaak lees je dan zelf over dat soort zaken?
- 4 O een paar maal per jaar
3 O een paar maal per maand
2 O een paar keer per week
1 O elke dag
9 O weet niet
- 3) Hoeveel dagen per week kijk je naar het NOS-journaal of het RTL4-journaal?
- 8 O wij hebben geen televisie -----> ga naar vraag 5
5 O geen enkele dag
4 O 1 à 2 dagen per week
3 O 3 à 4 dagen per week
2 O 5 à 6 dagen per week
1 O elke dag
9 O weet niet
- 4) Naast het journaal zijn er op televisie actualiteitenrubrieken, zoals bijvoorbeeld Aktua (TROS), Brandpunt (KRO), Hier en Nu (NCRV), Nieuwslijn (Veronica), NOVA (NOS/VARA) Televizier Magazine (AVRO) en Tijdsein (EO). Hoe vaak kijk je naar actualiteitenrubrieken?
- 5 O geen enkele dag
4 O 1 à 2 dagen per week
3 O 3 à 4 dagen per week
2 O 5 à 6 dagen per week
1 O elke dag
9 O weet niet
- 5) Stel dat er morgen in Nederland verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, en je zou mogen stemmen, zou je dan gaan stemmen?
- 9 O dat weet ik niet
2 O nee
1 O ja

6) Welke politieke partij heeft jouw voorkeur?

99	O dat weet ik niet
88	O geen enkele partij
01	O CDA
02	O PvdA
03	O VVD
04	O D66
05	O Groen Links
06	O SGP
07	O GPV
08	O RPF
09	O Centrumdemocraten
10	O Anders, namelijk:

7) Er zijn veel Europese landen. Wij willen graag van jou weten hoe je een aantal van die landen ziet. Onder de tabel hieronder staat een schaalverdeling van 0 tot 100 punten die wij de 'sympathie-schaal' noemen. Die gebruiken we als volgt:

Als je bijvoorbeeld voor een bepaald land sympathie voelt, of dat land wel mag, dan geef je dat land een score ergens tussen de 51 en 100 punten. Natuurlijk geef je meer punten aan een land dat je heel sympathiek vindt dan aan een land dat je een beetje sympathiek vindt. Van de andere kant, als je het land onsympathiek vindt, of dat land niet mag, dan geef je het een score ergens tussen de 0 en 49 punten. Hoe onsympathieker je het vindt, des te minder punten geef je aan dat land. Als je het land niet sympathiek vindt, maar ook niet onsympathiek, dan geef je een score van 50 punten. Als je vindt dat je van een land te weinig afweet, dan vul je 'weet niet' in.

	Aantal punten:	Weet niet
België		
Denemarken		
Duitsland		
Frankrijk		
Griekenland		
Groot-Brittannië		
Ierland		
Italië		
Luxemburg		
Nederland		
Portugal		
Spanje		

0 50 100

zeer
onsympathiek

niet sympathiek/
niet onsympathiek

zeer
sympathiek

- 8) Als je het woord Duitsland hoort, waar denk je dan aan? Schrijf hieronder de eerste vijf dingen op die in je hoofd opkomen. Schrijf die dingen achter de letters A t/m E.

A. _____
 B. _____
 C. _____
 D. _____
 E. _____

- 9) Kun je voor elk van die vijf dingen van vraag 8 aangeven of je dat positief (mooi, leuk, goed, enz.), negatief (lelijk, vervelend, slecht, enz.) of deels positief/deels negatief vindt? Kruis het hokje van jouw keuze aan.

	1 positief	2 deels positief/ deels negatief	3 negatief
A			
B			
C			
D			
E			

- 10) Zou je voor elk van onderstaande landen kunnen aangeven of je er niet, tamelijk of zeer geïnteresseerd in bent?

	3 niet geïnteresseerd	2 tamelijk geïnteresseerd	1 zeer geïnteresseerd	9 weet niet
Groot-Brittannië				
Frankrijk				
Duitsland				
België				

- 11) Naar welk van de volgende landen zou je graag een **studiereis** willen maken? Je mag meer dan één land aankruisen.

- A O Frankrijk
 B O België
 C O Groot-Brittannië
 D O Duitsland
 E O Italië
 F O Luxemburg
 G O Griekenland
 H O Spanje
 K O Portugal
 L O Ierland
 M O Denemarken
 88 O geen enkel van deze landen
 99 O weet niet

- 12) Hieronder volgt een lijstje met enkele eigenschappen van **mensen**. Geef voor elke eigenschap aan of je die positief of negatief vindt door het hokje aan te kruisen. Als je een woord niet kent, dan geeft dat niks. Kruis dan gewoon het hokje bij '**weet niet**' aan.

Iemand:	1 positief	2 neutraal	3 negatief	9 weet niet
is tolerant				
is gezagsgetrouw				
vindt oude gewoontes belangrijk				
is overheersend				
is gezellig				
is praktisch ingesteld				
vindt veel geld verdienen belangrijk				
is zakelijk				
is nuchter				
is trots op zijn land				
is nauwgezet				
is gemakkelijk in de omgang				
is arrogant				
is vriendelijk				
heeft gevoel voor humor				

- 13) Hieronder volgen nog een keer dezelfde eigenschappen van mensen. Geef per uitspraak aan bij welk volk of bij welke volken die eigenschap past door een kruisje in het bijbehorende hokje te zetten.

	De meeste Nederlanders:	De meeste Engelsen:	De meeste Fransen:	De meeste Duitsers:	De meeste Belgen:
zijn tolerant					
zijn gezagsgetrouw					
vinden oude gewoontes belangrijk					
zijn overheersend					
zijn gezellig					
zijn praktisch ingesteld					
vinden veel geld verdienen belangrijk					
zijn zakelijk					
zijn nuchter					
zijn trots op hun land					
zijn nauwgezet					
zijn gemakkelijk in de omgang					
zijn arrogant					
zijn vriendelijk					
hebben gevoel voor humor					

- 14) Hoe vaak ben je in onderstaande landen geweest? Zet voor elk land een kruisje in het hokje dat van toepassing is.

N.B.: het gaat alleen om de keren dat je 'echt' in dat land was. Als je er alleen in 1 dag doorheen bent gereden op weg naar een ander land, dan mag je dat niet meetellen.

	4 geen enkele keer	3 1 keer	2 2-4 keer	1 5 keer of meer
Groot-Brittannië				
Frankrijk				
Duitsland				
België				

- 15) Hieronder volgt een lijstje met kenmerken van **landen**. Geef ook voor deze kenmerken aan of je die positief of negatief vindt door het hokje aan te kruisen.

Een land:	1 positief	2 neutraal	3 negatief	9 weet niet
Wil de wereld overheersen				
Kent grote verschillen tussen arm en rijk				
Is democratisch				
Neemt weinig vluchtelingen op				
Is vooruitstrevend				
Is oorlogszuchtig				
Heeft weinig sociale voorzieningen				
Is vredelievend				
Is technisch hoog ontwikkeld				

- 16) Hieronder volgt nog een keer hetzelfde lijstje met kenmerken van **landen**. Kun je voor elk land aangeven welke uitspraken **op dit moment** op dat land van toepassing zijn? Als ze van toepassing zijn zet dan een kruis in het hokje onder het betreffende land.

Let op: het gaat ons er dus om wat je vindt van de landen zoals ze nu zijn; **niet** zoals ze vroeger ooit geweest zijn.

	Nederland	Engeland	Frankrijk	Duitsland	België
Wil de wereld overheersen					
Er bestaan grote verschillen tussen arm en rijk					
Is democratisch					
Er worden weinig vluchtelingen opgenomen					
Is vooruitstrevend					
Is oorlogszuchtig					
Heeft weinig sociale voorzieningen					
Is vredelievend					
Is technisch hoog ontwikkeld					

17) Hieronder zie je een aantal landen genoemd:

België	Frankrijk	Ierland	Portugal
Denemarken	Griekenland	Italië	Spanje
Duitsland	Groot-Brittannië	Luxemburg	

Stel, dat je naar het buitenland **moest** verhuizen en dat je moest kiezen uit deze elf landen. Naar welk land zou je het liefst verhuizen? Schrijf dat land op bij nummer 1. Het land dat daarna jouw voorkeur heeft zet je op nummer 2, enzovoort. Je mag stoppen als je alle elf landen op die manier in volgorde hebt gezet, of als er alleen nog maar landen zijn overgebleven waar je **absoluut niet** naar toe zou willen verhuizen. Schrijf de landen die zijn overgebleven dan op in het hokje onder de elf regels.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____
11. _____

18) Hieronder staan enkele nationaliteiten genoemd:

Belgen	Fransen	Ieren	Portugezen
Denen	Grieken	Italianen	Spanjaarden
Duitsers	Engelsen	Luxemburgers	

Stel, jullie burens gaan verhuizen en er zouden mensen uit een ander land komen wonen. Welke nationaliteit zou je nu het liefst als buren hebben? Schrijf die nationaliteit bovenaan, achter nummer 1. Achter nummer twee schrijf je de nationaliteit die je daarna het liefst als buren zou willen hebben, enzovoorts. Je mag stoppen als je alle veertien nationaliteiten in volgorde hebt gezet of als er alleen nog maar nationaliteiten zijn overgebleven die je **absoluut niet** als buren zou willen hebben. Schrijf de nationaliteiten die zijn overgebleven dan op in het hokje onder de elf regels.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____
11. _____

19) In welk van de onderstaande vakken heb je les? Je mag meer dan één vak aankruisen.

- A O Aardrijkskunde
- B O Duits
- C O Engels
- D O Frans
- E O Geschiedenis

20) Hoeveel inwoners heeft Duitsland volgens jou?

21) Wie is op dit moment Bondskanselier van Duitsland?

22) Wie is op dit moment Bondspresident van Duitsland?

23) Wat is de hoofdstad van Duitsland?

24) Wat is de munteenheid in Duitsland?

25) Welke Duitse politieke partijen ken je?

26) Welke Duitse partijen zitten op dit moment in de regering?

27) In welk jaar werden Oost-Duitsland en West-Duitsland herenigd?

28) Heb je Duitse familie of vrienden?

- 1 O ja
- 2 O nee

29) Hoe vaak kijk je naar Duitse televisiezenders?

- 8 O wij hebben geen televisie -----> ga naar vraag **31**
- 5 O nooit -----> ga naar vraag **31**
- 4 O een paar keer per jaar
- 3 O een paar keer per maand
- 2 O een paar keer per week
- 1 O elke dag
- 9 O weet niet

30) Naar wat voor programma's kijk je voornamelijk op die Duitse zenders? Je mag meer dan één mogelijkheid aankruisen.

- 1 O amusementprogramma's
- 2 O actualiteitenprogramma's
- 3 O series
- 4 O sportprogramma's
- 5 O muziek-, kunst- en cultuurprogramma's
- 6 O films

31) Wil je hieronder aankruisen wie of wat jou de dingen die je over Duitsland weet, hebben verteld? Je mag meer dan één mogelijkheid aankruisen.

- 01 O via mijn ouders
- 02 O via mijn grootouders
- 03 O via andere familie
- 04 O via vrienden en bekenden
- 05 O via geschiedenislessen op school
- 06 O via Duitse les op school
- 07 O via aardrijkskundelessen op school
- 08 O via vakantie-ervaringen of via vakantiewerk in Duitsland
- 09 O via boeken, kranten, weekbladen of tijdschriften
- 10 O via radio of televisie
- 11 O via politieke jongerenorganisaties of politieke partijen
- 12 O omdat ik regelmatig in contact kom met Duitsers.
- 13 O anders, namelijk: _____

32) Hoe sta je in het algemeen tegenover Duitsland?

- 1 O zeer positief
- 2 O positief
- 3 O deels positief, deels negatief
- 4 O negatief
- 5 O zeer negatief
- 8 O geen mening
- 9 O weet niet

33) Wat is je verwachting, zou je goed met Duitsers kunnen opschieten of niet?

- 1 O ik denk van wel
- 2 O ik denk van niet
- 9 O ik weet het niet

34) Zou je in de nabije toekomst in contact willen komen met Duitse jongeren?

- 1 O ja
- 2 O nee -----> ga naar vraag 36

35) Op welke van de volgende manieren zou je nu of in de toekomst wel met Duitse jongeren in contact willen komen? Je mag meer dan één hokje aankruisen.

- A O deelnemen aan een uitwisselingsprogramma van school
- B O deelnemen aan een uitwisselingsprogramma buiten school om
- C O deelnemen aan een groepsvakantie in Duitsland
- D O deelnemen aan een sporttoernooi in Duitsland
- E O deelnemen aan een intensieve cursus Duits in Duitsland
- F O een studiereis door Duitsland maken
- G O een tijdje bij een Duitse familie in huis wonen (bijv. als au pair)
- H O deelnemen aan een cursus voor beroepsscholing
- K O tijdelijk of permanent in Duitsland wonen en werken
- L O op een andere manier, namelijk: _____

- 36) Sommige landen zijn democratischer dan andere. Hier heb je een balk die loopt van **heel democratisch** (1) tot **helemaal niet democratisch** (7). Kun je voor elk van de volgende landen aangeven hoe democratisch zij volgens jou zijn? Kruis bij elk land het hokje aan dat volgens jou het best aangeeft hoe democratisch dat land is. (De getallen betekenen verder niets.)

	heel democratisch				helemaal niet democratisch		
Groot-Brittannië	1	2	3	4	5	6	7
Frankrijk	1	2	3	4	5	6	7
Duitsland	1	2	3	4	5	6	7
Nederland	1	2	3	4	5	6	7
België	1	2	3	4	5	6	7

- 37) Wat vind jij op dit moment de twee belangrijkste problemen in **Nederland**?

- 38) Hieronder staan een paar zaken waarover sommige mensen zich wel eens zorgen maken. Het zijn dingen die op dit moment gebeuren.

- A O de opkomst van extreem rechts in België
- B O het gat in de ozonlaag
- C O de burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië
- D O de rellen rond asielzoekerscentra in Duitsland
- E O de vervuiling van de Rijn

Kun je aangeven over welke van de zaken hierboven jij je **het meest** zorgen maakt? Je mag maar één antwoord geven.

- 39) En over welke zaak daarna?

- 40) Ik ben een:

- 1 O jongen
- 2 O meisje

- 41) Mijn leeftijd is:

_____ jaar

42) Mijn huidige woonplaats is:

43) Vind je van jezelf dat je een geloof hebt?

- 1 O ja
2 O nee -----> ga naar vraag 45

44) Ik ben:

- 1 O Rooms-Katholiek
2 O Nederlands Hervormd
3 O Gereformeerd
4 O Joods
5 O Moslim
6 O Anders, namelijk: _____

45) Welk beroep heeft je vader? Welk beroep heeft je moeder?

- Mijn vader is: 88 O werkloos
 77 O arbeidsongeschikt
 66 O met pensioen of de VUT
 30 O huisman
 O _____ van beroep
 99 O weet niet

- Mijn moeder is: 88 O werkloos
 77 O arbeidsongeschikt
 66 O met pensioen of de VUT
 30 O huisvrouw
 O _____ van beroep
 99 O weet niet

EINDE

Hartelijk bedankt voor je medewerking!

BIJLAGE IB VRAGENLIJST;

VERSIE VOOR VROEGTIJDIGE SCHOOLVERLATERS

De vragenlijst voor vroegtijdige schoolverlaters was nagenoeg gelijk aan die voor scholieren. Enkele vraagformuleringen en antwoordcategorieën werden afgestemd op de omstandigheid dat de respondenten niet meer op school zaten. Hieronder volgt een overzicht van die vragen. De vraagnummers corresponderen met de nummers uit de scholierenversie. De aanpassingen en veranderingen zijn vet gedrukt.

- 19) In welk van de onderstaande vakken heb je nog les op **de streekschool**? Je mag meer dan één vak aankruisen.
- 8 O Ik zit helemaal niet meer op school
 - A O Aardrijkskunde
 - B O Duits
 - C O Engels
 - D O Frans
 - E O Geschiedenis
 - F O Maatschappelijke begeleiding**
 - O Geen enkel van deze vakken
- 31) Wil je hieronder aankruisen wie of wat jou de dingen die je over Duitsland weet, hebben verteld? Je mag meer dan één mogelijkheid aankruisen.
- 01 O via mijn ouders
 - 02 O via mijn grootouders
 - 03 O via andere familie
 - 04 O via vrienden en bekenden
 - 05 O via geschiedenislessen op school
 - 06 O via Duitse les op school
 - 07 O via aardrijkskundelessen op school
 - 18 O via lessen maatschappelijke begeleiding op de streekschool**
 - 08 O via vakantie-ervaringen of via vakantiewerk in Duitsland
 - 09 O via boeken, kranten, weekbladen of tijdschriften
 - 10 O via radio of televisie
 - 11 O via politieke jongerenorganisaties of politieke partijen
 - 12 O omdat ik regelmatig in contact kom met Duitsers.
 - 13 O anders, namelijk: _____

35) Op welke van de volgende manieren zou je nu of in de toekomst wel met Duitse jongeren in contact willen komen? Je mag meer dan één hokje aankruisen.

- A ☐ O deelnemen aan een uitwisselingsprogramma van de **streekschool**
- B ☐ O deelnemen aan een uitwisselingsprogramma buiten **de streekschool** om
- C ☐ O deelnemen aan een groepsvakantie in Duitsland
- D ☐ O deelnemen aan een sporttoernooi in Duitsland
- E ☐ O deelnemen aan een intensieve cursus Duits in Duitsland
- F ☐ O een studiereis door Duitsland maken
- G ☐ O een tijdje bij een Duitse familie in huis wonen (bijv. als au pair)
- H ☐ O deelnemen aan een cursus voor beroepsscholing
- K ☐ O tijdelijk of permanent in Duitsland wonen en werken
- L ☐ O op een andere manier, namelijk: _____

45) Welk beroep heeft je vader? Welk beroep heeft je moeder? **En welk beroep heb je zelf?**

Mijn vader is:

88	☐ O werkloos
77	☐ O arbeidsongeschikt
66	☐ O met pensioen of de VUT
30	☐ O huisman
	☐ O _____ van beroep
99	☐ O weet niet

Mijn moeder is:

88	☐ O werkloos
77	☐ O arbeidsongeschikt
66	☐ O met pensioen of de VUT
30	☐ O huisvrouw
	☐ O _____ van beroep
99	☐ O weet niet

Ik ben zelf:

88	☐ O werkloos
77	☐ O arbeidsongeschikt
30	☐ O huisman/-vrouw
	☐ O _____ van beroep

BIJLAGE II CODEERSHEMA'S OPEN VRAGEN

Codeerschema voor spontane uitlatingen (vraag 8); per respondent moeten vijf codes worden ingevoerd.

- 01 Tweede en/of Eerste Wereldoorlog, oorlog
- 02 nazi('s), nazisme, fascistten, fascisme, Hitler, etc.
- 03 Joden(vervolging), vergassen, concentratiekampen
- 04 neonazi's, skinheads, extreem rechts
- 05 racisme, racistisch, rassenhaat, discriminatie, vreemdelingenhaat
- 06 asielzoekers, veel buitenlanders/vluchtelingen, nemen veel buitenlanders / vluchtelingen op, etc.
- 07 aanslagen op buitenlanders/vluchtelingen/asielzoekers(centra), Rostock, slecht tegen buitenlanders/vluchtelingen/etc., rassenrellen, etc.
- 08 onrustige actuele toestand in de BRD, criminaliteit, slechte jeugd, onrust in het land, Kohl bekogeld met eieren
- 09 de (Berlijnse) Muur, het IJzeren Gordijn, de (vroegere) scheiding tussen DDR en BRD, DDR, BRD
- 10 de val van De Muur, de eenwording tussen Oost- en West-Duitsland
- 11 de economie van de BRD: bijv. (grote) industrie, rijk, grote invloed, sterke Mark, slechtere economie, de verschillen tussen arm Oost-Duitsland en rijk West-Duitsland, economische crisis, etc.
- 12 politieke personen, instituties, Kohl, Bondskanselier, etc.
- 13 nauwe banden tussen NL en de BRD (bijv.: politieke, economische)
- 14 (herinneringen aan) voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland
- 15 buurland, bureu
- 16 Duitsers als toeristen, toerisme, op het strand, etc.
- 17 geboorteland, geboorteplaats, familie, vrienden, kennissen, etc.
- 18 associaties bij en oordelen over het land, bijv. mooi, griuw, saai, somber, sterk, kilte, rotland, gewelddadig, niet leuk om erheen te gaan, ik zou er niet willen wonen, haat tegen Duitsland, etc.
- 19 noemen van plaatsen of gebieden
- 20 vakantieand, vakantie, wintersport, skiën, mooie winkels, concrete vakantiebestemmingen of bestemmingen voor een dagje uit, bijv. Phantasialand, winkelen in ..., natuur, bergen, etc.
- 21 'typisch' Duitse dingen als bierfeesten, carnaval, automerken, auto's, autowegen, hard rijden
- 22 lekker eten of eten in het algemeen, "typisch" Duitse gerechten en dranken, zoals schnitzel, bratwurst, zuurkool, bier, wijn, etc.
- 23 sport/sporters: Voetbal, Duits voetbal, namen van Duitse voetballers, goede sporters, etc.

- 24 Duitsers, (opm. over) Duitse taal, Duitse les, etc.
- 25 eigenschappen/kenmerken van Duitsers, bijv.: aardige mensen, gastvrij, lui, grote mond, bot, sjagrijnig, onsympathiek, nors, etc.
- 26 scheldwoorden, zoals: moffen, schweinehund, schwein, schurken, etc.
- 27 uiterlijkheden van Duitsers, bijv. dikke mensen/mannen/koppen, bierbuiken, zuipen en eten veel, Duitse kleding zoals Lederhosen
- 30 overige onderwerpen
- 90 strikt particuliere zaken, idiosyncratische zaken
- 98 oncodeerbaar antwoord, onbegrijpelijk antwoord, onleesbaar antwoord
- 99 weet niet, geen mening, geen antwoord, geen tweede...vijfde antwoord

Codeerschema voor problemen in Nederland (vraag 37); per respondent moeten twee codes worden ingevoerd.

- 01 milieu, lucht-, bodem- en waterverontreiniging, geluidshinder, vervuiling, ozonlaag
- 02 hondepoep, vuil op straat, vervuiling straten
- 03 verkeer, te veel verkeer, files, etc.
- 04 openbaar vervoer
- 05 economie, begrotingstekort, bezuinigingen, korting op studiebeurzen, economische recessie, economie gaat achteruit, minder geld, werkloosheid, (hoge) belastingen
- 06 je kunt niet voor je recht opkomen, democratie, te weinig democratie/inspraak
- 07 sociale voorzieningen, uitkeringen, misbruik en fraude met uitkeringen/sociale voorzieningen
- 08 woningtekort, te weinig woningen, huisvesting
- 09 dienstplicht, afschaffen dienstplicht
- 10 gezondheidszorg, gezondheid, aids, kanker, toenemend aantal poliogevallen, toenemend drugsgebruik, etc.
- 11 slecht onderwijs, fusies, kwaliteit van het onderwijs
- 12 Europese eenwording, grenzen gaan open, EG
- 13 buitenlanders, buitenlanders in het algemeen, illegalen, vreemdelingenbeleid, ghettovorming, beleid t.a.v. buitenlanders
- 14 asielbeleid, asielopvang, ((te) veel) asielzoekers, vluchtelingen (uit ...)
- 15 discriminatie, racisme, vreemdelingen-/rassenhaat
- 16 (on)veiligheid op straat, criminaliteit, vandalisme, te weinig politie
- 17 ruimtegebrek (in Nederland), je kunt je kont niet keren, te druk, overbevolking
- 20 overige problemen
- 90 strikt particuliere problemen, idiosyncratische problemen
- 98 oncodeerbaar antwoord, onbegrijpelijk antwoord, onleesbaar antwoord
- 99 weet niet, geen mening, geen antwoord, geen tweede probleem

Codeerschema voor beroep ouders en eventueel zelf (vraag 45); per respondent moeten twee (scholier) of drie (vroegtijdige schoolverlater) antwoorden worden genoteerd. (Bron voor indeling in beroepsklassen, gebruikt door Centraal Bureau voor de Statistiek, Statistisch jaarboek 1991 (Den Haag 1991) 84.)

- 01 wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars
 - waaronder:
 - architecten, ingenieurs en verwante technici, tekenaars; genees- en tandheelkundigen, dierenartsen, verplegenden en verwante vakspecialisten; statistici, wiskundigen, systeemanalisten en verwante vakspecialisten; leerkrachten
- 02 beleidvoerende en hogere opleidinggevende functies
- 03 administratieve functies
 - waaronder:
 - secretaresses, typistes, datatypistes e.d.; boekhouders, kassiers en verwante functies
- 04 commerciële functies
 - waaronder:
 - zelfstandige groothandelaren, detailhandelaren en tussenpersonen; winkelbedienden e.a. verkopers
- 05 dienstverlenende functies
 - waaronder:
 - koks, kelners, stewardessen, hostesses, buffetbedienden e.d.; huisbewaarders, schoonmaakpersoneel; brandweer, politiepersoneel, bewakers, postbode e.d.
- 06 agrarische beroepen, vissers, boeren zowel als agrarische arbeiders
- 07 ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies
 - waaronder:
 - toezichthoudend, leidinggevend productiepersoneel; voedingsmiddelen- en drankenbereiders; machinebankwerker-monteurs, instrumentmakers, samenstellers en reparateurs van machines en apparaten; elektromonteurs, samenstellers en reparateurs van elektrische apparaten; loodgieters, pijpfitters, lassers, plaat- en constructiewerkers; metselaars, timmerlieden e.a. bouwvakkers; laders, lossers, inpakkers, grond-, werk-, kraanmachinisten e.d.; chauffeurs, matrozen treinbestuurders en verwante functies
- 08 beroeps- en dienstplichtige militairen
- 10 zorgberoepen, zoals ziekenverzorgster, bejaardenverzorgster, schoonheidsspecialistes
- 19 ambtenaar
- 30 huisman of -vrouw
- 66 pensioen of VUT
- 77 arbeidsongeschikt
- 88 werkloos
- 98 oncodeerbaar antwoord, onbegrijpelijk antwoord, onleesbaar antwoord
- 99 weet niet, geen antwoord

BIJLAGE III REGIONALE LIGGING VAN DE SCHOLEN

Betekenis van de cijfers:

- 1 instelling voor vroegtijdige schoolverlaters
- 2 VBO
- 3 MBO
- 4 MAVO
- 5 HAVO
- 6 VWO

BIJLAGE IV WENS TEN AANZIEN VAN OMGANG MET DUITSE JONGEREN

De respondenten werd gevraagd of zij in de nabije toekomst met Duitse jongeren in contact wilden komen. De ervaring met dit soort 'wens'-vragen leert echter, dat de resultaten nogal eens te optimistisch zijn. Het feit dat de respondenten met iets worden geconfronteerd dat zich in de toekomst misschien zal voordoen, maakt hun afweging van de kosten en baten van het gedrag, en daarmee het antwoord op de vraag, onbetrouwbaar, ook al omdat, in tegenstelling tot de andere vragen die de houding maten, er geen vergelijking is gemaakt met andere landen. Deze overwegingen, en het feit dat de vraag gesteld werd met betrekking tot alleen Duitse *jongeren*, hebben ertoe geleid dat de resultaten niet zijn opgenomen als onderdeel van het beeld van Duitsland en Duitsers. Anderzijds zijn met name de antwoorden op de vraag hoe men in contact zou willen komen met Duitse jongeren, voldoende interessant om te presenteren, bijvoorbeeld voor instanties op het terrein van internationale uitwisselingsprogramma's. Ook in het licht van een van de argumenten van dit onderzoek, de noodzaak voor begrip tussen de volkeren van de Europese Gemeenschap, kunnen de resultaten hier niet achterwege blijven. Daarom zijn zij in deze bijlage opgenomen, met de kanttekening dat de resultaten van deze vragen, in het licht van bovenstaande kanttekeningen, met de nodige voorzichtigheid moeten worden gezien.

<i>Tabel IV.1 "Zou je in de nabije toekomst in contact willen komen met Duitse jongeren?"; totaalscores en de intentie naar houding</i>				
		positief	deels pos./ deels neg.	negatief
Ja	53	84	70	41
Nee	42	16	30	59
Wn/ga	5	nvt	nvt	nvt
Totaal	100%	100%	100%	100%
N	1807	219	404	785

In totaal zou 53% van de jongeren in de nabije toekomst in contact willen komen met Duitse jongeren (tabel IV.1). Enerzijds is dit een bijzonder hoog percentage als men bedenkt dat meer dan de helft van de jongeren een negatieve houding jegens Duitsland en

Duitsers heeft. Worden de cijfers uitgesplitst naar de houding, dan is het frappant dat bijna de helft van de jongeren met een negatieve houding positief staat tegenover contact met Duitse jongeren. Anderzijds is het feit dat 42% er niet over peinst met Duitse jongeren in contact te willen komen, ook zeer hoog, aangezien hier in feite slechts gevraagd wordt of men welwillend tegenover contact met Duitse jongeren staat.

De respondenten werd voorts gevraagd welke manieren men zou benutten voor contact met Duitse jongeren (zie tabel IV.2). Favoriet zijn het uitwisselingsprogramma via school, een groepsvakantie in Duitsland of een sporttoernooi, waaraan zo'n veertig procent zegt te willen deelnemen. Ongeveer een kwart ziet ook wel wat in een studiereis of tijdelijk inwonen bij een Duits gezin, bijvoorbeeld au pair. Ruim tien procent staat positief tegenover een uitwisseling buiten school om of (tijdelijk) werken in Duitsland. De intensieve cursus Duits en de beroepsscholingscursus zijn bepaald geen 'publiekstrek- kers'. Zeventien procent van de jongeren gaf uit zichzelf op buiten groepsverband of programma om ('gewoon' op vakantie of door correspondentie) in contact te willen komen met Duitse jongeren.

<i>Tabel IV.2 Manieren waarop men in contact wil komen met Duitse jongeren</i>		
	Percentage 'ja'	Totale N
Uitwisseling via school	43	940
Uitwisseling buiten school om	14	940
Groepsvakantie in Duitsland	39	940
Sporttoernooi in Duitsland	37	940
Intensieve cursus Duits	6	940
Studiereis door Duitsland	26	940
Tijdelijk inwonen bij een Duits gezin	23	940
Beroepsscholingscursus in Duitsland	4	940
Tijdelijk of permanent werken in Duitsland	15	940
Anders ('gewoon' op vakantie of correspondentievriend(in))	17	939

Gezien het feit dat de absolute meerderheid van de jongeren een negatieve houding jegens Duitsland heeft, zijn opvallend veel van hen bereid in de toekomst Duitse jongeren te ontmoeten: meer dan de helft. Echter, gezien het feit dat hier slechts naar welwillendheid wordt gevraagd, staan eveneens opvallend veel mensen negatief tegenover het ontmoeten van Duitse jongeren.